

Susan Greenhalgh*

Tudomány, modernitás és a kínai egykepolitika megalkotása†

A kínai „egy pár – egy gyermek” politika egyedülálló kísérlet egy ország jólétének, hatalmának és globális pozíciójának mérnöki befolyásolására a népességnövekedés drasztikus megfékezésével. 1979–80-as bevezetése óta háromszázmillió születést akadályoztak meg a hivatalos közlés szerint, ami alapvető hatást gyakorolt a kínai valóság szinte minden területére.¹ E politika élénk érdeklődést váltott ki a Kínán kívüli világ részéről, amelyet meglepett a termékenység reprodukciós szint alá esése, s amely aggódik a folyamat emberi áldozatai miatt.²

Azonban a kifelé hírhedt, befelé erőszakos jegyek ellenére is misztikus homály lengi be a politika eredetét.³ Honnét ered az ötlet, hogy egy egymilliárdos országban minden emberpárt egy gyermek vállalására korlátozzanak? Mi tett egy ilyen radikális elképzelést egyáltalán elgondolhatóvá? Efféle kérdéseket ritkán tesznek föl, s a kielégítő válaszok még ennél is jobban hiányoznak.

Az Egyesült Államokban, tudományos kutatások hiányában, az egykepolitikáról szóló közbeszédet nagy vonalakban az amerikai

* A szerző az antropológia doktora (PhD), a University of California, Irvine munkatársa. Kutatásainak központi kérdése az élet fölötti uralom megjelenése a modern korban, különösen makroszinten, a népességszabályozás területén.

† Eredetileg: *Science, Modernity, and the Making of China's One-Child Policy*; *Population and Development Review* 29 (2), 2003. június, 163–196. o. Angolból fordította Kocsis Tamás, a fordítást Baranyi Árpád vetette egybe az eredetivel. A fordítás során, a hivatkozások visszakeresését megkönnyítendő, a kínai tulajdonneveket – a párt vezetőin és a földrajzi neveken kívül – meghagytuk az angol átírási szabályok szerinti formában. Az írást a Wiley-Blackwell kiadó szíves engedélyével közöljük.

¹ Az egykepolitika szerteágazó hatásairól lásd például Anagnost (1995, 1997), Davis–Sensenbrenner (2000) és Peng–Guo (2000).

² E társadalmi költségek közül a legaggasztóbb a lányokkal szembeni fokozott hátrányos megkülönböztetés és erőszak, amire nyilvánvalóan utal a nemek közötti arány változása (1999-ben 117 fiú jutott 100 lányra); a nők reprodukciós egészségének veszélyeztetése; valamint a nem anyakönyvezettek hatalmas „fekete népessége”, akik az állampolgárság előnyeitől megfosztottak. Lásd például Zeng et al. (1993), Li (1996), Lavelly (1997, 2001), Zhu et al. (1997), Johnson–Huang–Wang (1998), Chu (2001) és Greenhalgh (2003).

³ H. Yuan Tien *Kína stratégiai demográfiai kezdeményezése* című könyvében felületesen érinti az eredet kérdését. E munkára visszatérünk a szövegben. Tudtommal senki sem vizsgálta módszeresen, kitartóan az egykepolitika eredetét.

politikai diskurzus határozta meg, különösen az antikommunizmus és az abortuszvita életpárti álláspontja. Az olyan hidegháborús Kínaképek, mint a „totalitárius Másik” vagy a „demokratikus Nyugat” ellentéte, új erőre kaptak, amint az 1980-as és 1990-es években megjelentek a médiában a kényszerített abortuszokról, a bebörtönzött várandósokról, az árvaházak éhenhalasztó kamráiról és számos egyéb dologról szóló erőteljes képek. Amerikában Kínát túl gyakran a kétpólusú kelet–nyugat szemüvegen keresztül szemlélik, amely Kínát az Egyesült Államokhoz képest eltérőnek és mindig alacsonyabb rendűnek mutatja (gazdag helyett szegény, modern helyett elmaradott, szabad helyett rabságban élő, tudományos helyett babonás – lásd például Zhang, 1998). Ezek az eltávolító praktikák, miközben önmagukban is aggodalomra adnak okot, azért is problémásak, mert olyan messze ható politikai, kulturális és intellektuális hatásaik vannak, amelyeket általában észre sem veszünk. A Kína szellemi lemaradásáról és elnyomó politikájáról szóló mindent átható közbeszéd például az egykepolitika olyan szemléletére vezetett, ami azt Kína (elnyomó) politikájának, s nem pedig (erőtlen) tudományának tudja be.

Magában Kínában ugyanakkor nem az erős államra vagy annak elnyomó gyakorlatára vezetik vissza az egykepolitikát (jóllehet a kényszerítés heves viták tárgya) – hanem mindez egy nemzet gazdagságról, modernitásról és globális hatalomról szóló álmát testesíti meg, melyet a nyugati tudomány és technológia szelektív átvételével valósítanak meg. A társadalom modernizálásának tudománya a népesség, a tudomány és a prosperitás közötti összefüggésekre helyezi a hangsúlyt, új kérdéseket vetve föl a népességkormányzás modern projektjének tudományos eredetére vonatkozóan. Michel Foucault, francia filozófus és társadalomkritikus *A szexualitás története* című, a nyugati modernitásról szóló nagy hatású esszéjében rámutatott a népesedéssel foglalkozó tudomány szerepére abban, ahogyan a népesedést a tudományos diskurzus tárgyaként konstruálják meg és ahogyan az intézményesült politikai hatalmat fölhasználják a népesedés oly módon történő kormányzására, hogy ezáltal az emberi jólét, rend és hasznosság növekedjék, különösen a fejlődő kapitalista gazdaság érdekében (Foucault, 1978, 91–108. o.). A tudománnyal és a technológiával foglalkozó társadalomtudományok rámutatnak a tudomány ember által konstruált jellegére, ami egy esetleges történelmi közegben érvényesül (Latour–Woolgar, 1979; Latour, 1987; Lynch–Woolgar, 1990; Pickering, 1992, 1995). E munkák hangsúlyozzák az emberek által vallott azon értékeket és torzításokat, amelyek a „tudomány” cím-kéjével ellátott tevékenységeket alakítják; felhívják a figyelmet

a tudósok aktív szerepére saját formációik megalkotásában és retorikai eszközökkel történő terjesztésükben; valamint rámutatnak a „megcsinált” tudományt formáló tágabb történelmi és politikai közeg szerepére (Latour–Woolgar, 1979; Lynch–Woolgar, 1990). A kormányzástannal – azaz a kormányzás és a politikai racionalitás ötvözésével – foglalkozó munkák rávilágítottak a kormányzati racionalitás, mint például a problematizálás, kulcsszerepére a kormányzati politikák és programok kialakítása során (Foucault, 1991; Burchell–Gordon–Miller, 1991; Rose, 1999; Dean, 1999; Rabinow, 2002). E munkák szerint a problematizálás – azaz az aktuális népesedési probléma sajátos megfogalmazása, beleértve a rá adott választ is – nem pusztán visszatükrözi a már kialakult valóságot. Ehelyett – annak megszabásával, hogy a népesedés területén egyáltalán mi az, ami elgondolható – aktív megalkotója egy új demográfiai és politikai valóságnak.⁴ E kutatási irányok lehetővé teszik a számunkra, hogy újfajta kérdéseket tegyünk föl a kínai esettel kapcsolatban. Milyen szerepet töltött be a kínai népesedéstudomány az egykepolitika megteremtésében? Honnan származtak a sajátos problémafelvetések és az alkalmazott megoldások? A tudósok által vallott értékek és a történelmi közeg sajátosságai hogyan és milyen mértékben formálták a létrehozott tudományt és politikát?

E cikkben – és a készülő könyvben – alaposan megvizsgálom, hogy a kínai „minden párnak egy gyermek” politika kialakításában milyen szerepet töltött be a népesedéstudomány.⁵ Építék több mint tizenöt év interjúira, amelyeket kínai népesedés-szakértőkkel és politikusokkal készítettem, a kínai népesedéstudomány és -politika történetéről szóló dokumentumok tanulmányozására, valamint azokra a sokéves etnográfiai tapasztalatokra, amelyekre kínai szakértőkkel tettem szert – többek között – tudományos munkatársként, társszerzőként, konferencia résztvevőként. Ötvözöm az antropológia etnográfiai megközelítését a tudományos munka és a kormányozhatóságról szóló tanulmányok dekonstrukciós megközelítésével. Mindezt annak érdekében teszem, hogy kimutassam: a népesség demográfusok által történő tudományos – különösen pedig szám-

⁴ A számszerűsítéssel foglalkozó tanulmányok általában is, s e problematizálások terén konkrétan is rámutatnak a számok jelentős hatalmára a modern politikai életben. Rámutatnak arra is, hogy a számok széles körben megfosztják a politikai ítéletalkotást politikai természetétől (különösen Rose, 1999; Rabinow, 1989; Horn, 1994; lásd még Hacking, 1982, 1986, 1990, 1991).

⁵ E cikk a bevett egykepolitika kifejezést alkalmazza, jóllehet sok párnak ma már két gyermek is megengedett. Az itt elemzett időszakban gyakorlatilag minden pár számára kötelezően egy gyermeket írt elő a politika.

szerű – konstrukciója miként vált a népességszám és -növekedés kormányzásának új módjává és a kínai modernitás egyik alkotó jellemzőjévé. A kutatás az 1978–83-as évekre összpontosít. Ekkor történt ugyanis – kevéssel azután, hogy a párt tizenegyedik Központi Bizottságának történelmi jelentőségű harmadik ülése az ország figyelmét a szocialista modernizáció felé fordította –, hogy a népesedés a kínai tudomány egyik sarokpontjává, a kínai kormányzás állandó célpontjává vált. Abban a hat évben a népesedéstudomány újjászületett, kidolgozták az egykepolitikát, végrehajtását pedig erőteljes sterilizációs kampánnyal kényszerítették ki. Ennek nem várt politikai és testi hatásai oly ártalmasak voltak Kína falusi népességére, s oly elviselhetetlenek a kínai vezetők számára, hogy a politikán, illetve annak kikényszerítésén jelentősen változtattak (Greenhalgh, 1986). E cikkben e nagyobb történet egy kisebb szeletét elemzem alaposan: a kínai népesedésprobléma, illetve e probléma optimális politikai megoldásának tudományos megkonstruálását.

E történet bizonyos részeit H. Yuan Tien már megírta, különösen a *Kínai Népesedésstratégiai Kezdeményezés* (China's Strategic Demographic Initiative) aprólékos vizsgálata kapcsán, ahol a népesedéstudomány és a szakpolitika-alkotás alakulását elemezte (Tien, 1991; és még 1981). Tien munkája a kései hetvenes évek szakpolitika-alkotási folyamatának számos részletét tartalmazza, s néhány feltételezéssel él a mögöttes mozgatóerőket illetően is. Én azonban egy sokkal hosszabb interjúkészítési időszak, valamint a kínai szakemberekkel való alaposabb ismeretség révén olyan adalékokkal szolgálok e történethez, amelyek nem álltak Tien rendelkezésére. Ennél is fontosabb az a kettős alapállás, amellyel a témához közelítek: egyrészt a tudományos folyamat (távoli) résztvevőjeként a gondolkodás befolyásolásának reményével, másrészt megfigyelőként, aki a kínai népesedés fejlődését térképezi föl. Ez egy olyan pozíció, amely nagyon eltérően láttatja a népesedéstudomány természetét, valamint a tudomány és a politika kapcsolatát. Tien közelítésmódja hagyományos: éles különbséget lát tudomány és politika között, a tudományra és a számokra pedig úgy tekint, mint amik „az igazságot” közvetítik. (Például így ír: „a politika változékonysága... nem írhatja felül a megismerés szabályait”, valamint „a kínai politikai vezetők felvértezése demográfiai ismeretekkel... hosszadalmas folyamat volt” [Tien, 1981, 696. o.; 1991, 85. o.]). A tudományelmélet csapásán maradvra továbbra is azt állítom, hogy mivel a tudományt emberek csinálják, és mivel a népesedéstudomány szorosan összefonódik a népesedési szakpolitika kidolgozásával, ezért a kínai népesedéstudomány – csakúgy mint

minden más népesedéstudomány – nem a politikától elválasztva működik, hanem azzal összekapcsolódva, s a politika különféle mértékben formálja is azt. A két terület éles elkülönítése nehezen tartható álláspont. Elfogadom, hogy a tudomány számai az igazságról szólnak, de csak egyfajta igazságról. Ennek oka az, hogy a számokat konkrét emberi lények állítják elő egy sajátos történelmi közegben, s mind az emberek, mind pedig a közeg rajta hagyja a lenyomatait a „megcsinált tudományon”.

Állásponatom szerint Kína 1979 utáni népesedéspolitikája két erőteljes állításon nyugszik: (1) Kína az ország modernizációját aláásó népesedésválságnak néz elébe; s (2) erre az egykepolitika az egyetlen megfelelő válasz. Az elmúlt húszegynéhány év döntő részében Kínában magától értetődő igazságokként kezelték ezeket az állításokat.⁶ Ezeket a látszólagos igazságokat megkérdőjelezem azáltal, hogy megvizsgálom, miként állították elő őket. Kimutatom, hogy ezeket az elképzeléseket Kína népesedési problémájáról és annak ideális megoldásáról a kínai demográfusok tudatosan agyalták ki. Ehhez számokat, ezek ábrázolásait (például táblázatokat és grafikonokat), valamint számszerűsítési technikákat (mint amilyen a projekció) használtak fel, hogy egy bizonyos történetet előadjanak Kínáról. Az erőszak alkalmazását középpontba állító nézettel ellentétben, amely a figyelmet a „kommunista erőszakra” irányítja, a politikai irányelvek kialakításának ez az alaposabb szemügyre vétele inkább azt tárja föl, hogy gyakorlatilag a kínai egykepolitikát megalapozó összes alapötletet a Nyugattól, illetve a nyugati tudománytól kölcsönözték.⁷ Egy maroknyi természettudós volt a kölcsönző, akik a politikai befolyásért zajló heves küzdelemben legyőzték a társadalomtudósokat. A természettudományos elképzelések a hivatalos politika rangjára emelkedtek, olyan politikát hagyva örökül Kínára, ami a népességnövekedést talán megfékezhetette, de hatalmas emberi áldozatok árán. A kínai népesség számszerű tényei, valamint ezek tálalása a tudományosság, a modernség és az igazság csomagolásában szintén komoly politikai hatást gyakoroltak. A számok elfödtek azokat az olykor hiányos tudományos eljárásokat és a mindig komplikált politikákat, amelyek a tudományt a politikai centrumhoz kötötték, ezzel mindent begyömöszölve a „tudomány” fekete dobozába, s lezárva a további vizsgálódások elől. Amint az

⁶ A „malthusi mítosz” erejéről Kínában lásd Lee–Wang (1999).

⁷ A végrehajtás eszközei persze a kínai kommunista gyakorlatból származtak, különösen ilyen a vég nélküli „propaganda és oktatás”, valamint ilyenek az állandó mozgósítási kampányok. Egészen az 1990-es évekig, amikor a kampányokkal fokozatosan felhagytak, ezek voltak a politika megvalósításának fő eszközei. Ezzel a témával is részletesen foglalkozom a könyvemben.

számos kínai tudóssal készült interjúból kiderül, az egykepolitikát annak idején megalapozó tudomány még ma is jórészt megkérdőjelezetlen és megkérdőjelezhetetlen.

E témák érzékenysége ellenére is érdemes felfeszíteni ezt a fekete dobozt, mindez kritikai jellegű, s reményeim szerint konstruktív vállalkozás. Ez lehetővé teszi számunkra, hogy demisztifikáljuk az egykepolitikát megalapozó tudományt, s megnyitja az utat azon alternatívák újragondolásához, amelyeket – legalábbis a nyilvánosság előtt – több mint két évtizedig az íróasztalfiókokba süllyesztettek. E munkához érkezett a megfelelő pillanat, hiszen Kína népesedési „válságát” jórészt megoldották, s az 1990-es évek közepe óta fokozatosan lehetővé vált a népesedés egy új, egészségközpontú megalapozása és megközelítése (Greenhalgh–Winckler, 2001; Winckler, 2002). Noha nem célozom az egykepolitika kidolgozóinak bírálata, elemzésem fel fogja tárni a tudománycsinálás néhány rendkívül problémás gyakorlatát. A tudomány átfogó értékelését könyvemben végzem el.

A népesedéstudomány felívelése

Mao Ce-tung népesedéssel kapcsolatos vegyes érzelmei miatt mind a népességszabályozásnak, mind a népesedéstudománynak hányattatott sors jutott a maoizmus éveiben (1949–76) (Aird, 1972; Tien, 1973). Az 1950-es évek végén a népesedéstudományt gyakorlatilag megszüntették. Az ezt követő húsz évben a népesedéssel foglalkozó társadalomtudósokat megfosztották szakértelmüktől, nem biztosították számukra az elemzéshez szükséges adatokat, és nem engedték, hogy a nemzetközi népesedéstudomány módszertani és egyéb eredményeit megismerjék. Az állami születésszabályozás, Kína jellegzetes népességszabályozási megközelítése, újra és újra megtorpant, s az csak az 1970-es évek elején vált Kína-szerte politikai valósággá, amikor bevezették a később–hosszabb–kevesebb (*wanxishao*) politikáját. Ez a későbbre időzített gyermekvállalást, a testvérek közötti nagyobb korkülönbséget, valamint kevesebb gyermek világra hozatalát célozta (Chen–Kols, 1982).

Mao halálával és Teng Hsziao-ping 1970-es évek végi felemelkedésével a népességnövekedés tervszerű szabályozása a kínai szocialista modernizáció kulcselemévé lett. A népesedés szakértőire volt szükség, hogy segítsenek a pártnak a célok kijelölésében, majd azok megvalósításában. Az 1970-es évek végén és az 1980-as évek elején a népesedéstudomány egyik területének kínai intézményesülése a történelem egyik leggyorsabb ilyen folyamata volt (e történet részleteit lásd Tien, 1981, 1991; Greenhalgh, 1990; Zhang, 1984). Noha nincs módunk e páratlan történet felvázolására,

fontos itt megjegyezni, hogy a kínai népesedési szakértők rendkívül szoros kapcsolatban álltak a kínai állammal. Mint ahogy gyakorlatilag a kínai értelmiség egésze, úgy a népesedés szakértői is a pártállam intézményeiben működtek (különösen az egyetemeken, a társadalomtudományi akadémiákon és az államhivatalokban), s elvárták tőlük, hogy a társadalmat az állam szolgálata révén szolgálják (Goldman, 1981, 1994). Így az új terület nem azt a küldetést kapta, hogy a népesedéstudományt a tudományosság kedvéért művelje. Olyan népesedéstudományt kellett kialakítani, mely segédkezet nyújt az államnak az ország népesedésproblémáinak leküzdésében, ami azután felgyorsítja a négy modernizáció megvalósítását: az ipar, a mezőgazdaság, a honvédelem és a kutatás-technológia terén (Chen, 1981). Mivel a népességszabályozás a 2000. évre kitűzött, sürgősen elérendő gazdasági célok megvalósításának egyik alapvető eszköze volt – az egy főre jutó jövedelmet a 800–1000 amerikai dollár közti sávba kellett felhozni –, ezért a politika rendkívüli mértékben érdekelt volt abban, hogy módot találjon a népességnövekedés lelassítására, majd megállítására.

*A népesedéstudomány szakértői:
természettudósok és társadalomtudósok*

Az 1970-es évek elején és közepén az államilag tervezett születésszabályozás a pártpolitikához (Mao területe) és az állami gazdasági tervezéshez (Csou En-laj hozzájárulása) tartozott. A népesedésről szóló diskurzus nem a népességnagyság, a természetes növekedési ütem vagy a teljes termékenységi mutató körül forgott. Valójában e kifejezések nem is igen fordulnak elő az 1970–77 közötti időszakban országos szinten készített népesedési témájú szövegek két fő típusában: a hivatalos szakpolitikai állásfoglalásokban és a népszerűsítő propagandaanyagokban. Ehelyett a népesedésről szóló diskurzus középpontjában vagy az állt, hogy a népesedés tervezése szükséges egy tervgazdaságban (a komoly hangvételű hivatalos szövegekben), vagy a diskurzus a kulturális forradalom küzdelmeire volt kihegyezve, amelyek Lin Piao és Konfuciusz reakciós félrevezetése, illetve a négyek bandája által a tervezett születésszabályozás ellen elkövetett bűnök ellen folytak (színesebb, népszerűsítő anyagokban).

Az újra helyzetbe hozott népesedés-szakértők csoportjának átfogó közreműködése a népesedést és annak szabályozását végül a tudomány egyik területévé tette. A népesedés tudományos kérdésként való újrameghatározása magával vonta azt is, hogy a népességre a kormányzás új, számszerűen leírható és tudományos törvényszerűségeknek engedelmessé tegyék területeként tekintsenek;

utána pedig tudományos eszközökkel határozzák meg a népesedési probléma természetét, jelentőségét, s optimális megoldását. A szárnyait bontogató népesedéstudomány befelé sokszínű volt, bár egymással versengő csoportosulásokból állt, melyek eltérő szellemi és intézményi háttérrel rendelkeztek és különféle nézeteket vallottak arról, mit kellene tenni – s mindezt mekkora társadalmi költséggel. Ahogy a népesedési kérdés a csúcsvezetés szélesebb körének figyelmét is kezdte megragadni, úgy kezdték meg a különféle kis csoportosulások a helyezkedést, hogy politikai elképzeléseiket az ország döntéshozóinak látókörébe helyezték. A csúcsvezetés mellett ezek a szakértők is a kínai népesedéspolitika megalkotásának kulcsfiguráivá lettek, s olyan szerepet játszottak a színpalak mögött, amelyet mindeztáig csak részben tártak föl (különösen lásd Tien, 1991). A reformok időszakában a népesedési problémát és annak optimális megoldását a legmeggyőzőbb módon definiáló csoport rendkívüli befolyást szerezhettek a népesedés elmélete és gyakorlata terén.

Az 1970-es évek közepén (1974–1978) a felemelkedő kínai népesedéstudomány társadalomtudományi jellegű volt. A népesésre a társadalom – különösen a gazdaság – részeként tekintettek. A szakértők legkiemelkedőbb csoportja egy maroknyi tudós volt, akiket 1973-ban azért toboroztak, hogy – Kínának az ENSZ 1974-es bukaresti konferenciáján való részvételének előkészületeként – kidolgozzák a hivatalos kínai népességszabályozás ideológiáját (IF, 11/13/85, BJ). Liu Zheng és kollégái, Wu Cangping, Lin Fude és Zha Ruichuan 1978 közepén a Kínai Népi Egyetemre mentek és széles körben népszerűsítették a születésszabályozás marxi teoretikus megközelítését (Liu et al., 1977; e munka részleteit angolul lásd Tien, 1980). Noha e tudósok jórészt statisztikusok voltak, figyelmüket az kötötte le, hogy a kínai népesedés kérdéseire a „termelés kettős jellegének” – az anyagi javak, illetve emberi lények előállításának – uralkodó marxi elméletét alkalmazzák. E projekt részeként azzal foglalkoztak, hogy a kínai népesedés problémáját a gazdasági és a demográfiai növekedés közötti egyensúlytalanság marxista nyelvezetével ragadják meg, s hogy olyan ésszerű politikát dolgozzanak ki, amely számot vet ennek társadalmi költségeivel és következményeivel. Amikor 1979-ben a népesedés kérdése lekerült a „tiltott témakörök” listájáról (Chen, 1979), számos különböző szellemi hátterű tudós (társadalomtudósok /főleg közgazdászok/, statisztikusok, genetikusok, történészek, orvosok, közegészségügyi szakemberek és számos egyéb szakterület képviselői), akik az ország különféle egyetemlein és pártiskoláin dolgoztak, létrehoztak egy olyan változatos szellemi összetételű és egyre nagyobb mére-

túvé váló szakértői csoportosulást, amelyet a népesedés kérdései érdekeltek. Ám húsz év szellemi elszigeteltsége és a tudatos szakmai elszorítás miatt ezek a társadalomtudományi beállítottságú tudósok komoly hátránnyal indultak a kínai népesedéspolitika alakításáért folytatott versengésben.

Időközben, 1978-ban, a színpad mögött, politikailag megfelelő pozícióban lévő, a vezérlés- és irányításelméletben (control theory) érdekelt természettudósokból, illetve rendszermérnökökből létrejött egy háromfős csoport. E csoport elkezdte tudását a népesedési kérdésre alkalmazni, amely – ahogy ők maguk elmondták nekem – személyesen érdekelte őket (IF, 11/16/99, BJ). A csoport vezetője Song Jian vezérlés- és irányításelméleti szakember volt, aki a Repülési és Űrtechnikai Ipari Minisztériumban dolgozott (amelyet akkoriban Hetedik Gépgyártási Minisztériumnak hívtak /a minisztérium célja a rakéták és az űrtechnika fejlesztése volt/), és aki hosszú és fényes rakétatudományi pályafutással rendelkezett. Csatlakozott hozzá egy munkatársa, Yu Jingyuan, valamint a Kínai Tudományos Akadémiáról Li Guangyuan. Yu és Li kibernetikusai képzettséggel rendelkező, rendszervezérlő mérnökök voltak. A természettudósok azonban kevésbé értettek a populációdinamikához. 1979 őszén munkatársul hívták a Kínai Társadalomtudományi Akadémia egyik marxista közgazdászát, Tian Xueyuant (IF, 11/16/99, BJ). A maoista korszakban az olyan honvédelemmel foglalkozó tudósok, mint Song és Yu, egy kiváltságos és védett elitbe tartoztak, amely aktív támogatásban részesült, miközben a legtöbb értelmiségit üldözték (Feigenbaum, 2003). Következésképpen ez a csoport már úgy lépett át a Teng-korszakba, hogy rendelkezett azokkal a létfontosságú erőforrásokkal, amelyekről a társadalomtudósok meg voltak fosztva: hozzáfértek a nyugati tudomány eredményeihez, adatokhoz és számítógépekhez, tekintélyük volt és politikai kapcsolatokkal is rendelkeztek. E csoport – amely három szabályozáselmélet iránt érdeklődő természettudósból és egy közgazdászból állt, és amelynek tagjai mind közel álltak a hatalmi központokhoz – került végül uralkodó pozícióba.

Tudományos forradalom Csengduban

A kínai népesedéstudomány forradalma 1979. december 13-án, illetve e nap körül történt. Ez volt a Csengduban tartott Második Országos Népesedési Tudományos Tanácskozás zárónapja. A tanácskozáson nemcsak a társadalomtudósok megszokott csoportja vett részt, hanem a Song-csoport tagjai is, akik a kínai népesség jövőbeli növekedését matematikai modellekkel és az újonnan rendelkezésre álló számítógépes technikával jelezték előre (Song–Li,

1980). E munkára sokan felkapták a fejüket. A tudósok, s ami még fontosabb, a népesedéspolitikáért felelős kormányzati tisztviselők e természettudományos eredményekbe beleszerelmesedve távoztak a konferenciáról (Zha, 1980; Wang–Yang, 1980).

De mit is értettek népesedéstudomány alatt? A kínai politikai helyzetben, ahol a „helyes” politikát csak a politikai vezetők határozhatták meg, a tudomány természetesen nem jelenthette a feltevések módszeres tesztelését és az empirikusan megcáfolt hipotézisek elvetését. Mind a csengdui találkozó kiadott jegyzőkönyve, mind pár évvel később készített interjúim világossá tették, hogy a tudomány a számszerűsítést és a számok matematikai manipulációját jelentette, különösen külföldről átvett, fejlettnek tekintett elemző technikákkal (IF, 11/13/85, BJ; IF, 12/3/85, SH; IF, 12/3/86, XA). Wang Huanchen rendszermérnök nagyon erőteljesen rávilágított a lényegre, amikor úgy érvelt: a kínai társadalomtudomány „*a kvantitatív dolgok hiánya miatt*” (*dingliang de dongxi*) nem alkalmas arra a feladatra, amelyet a népesedéstudománytól elvárnak, és a kvantitatív kutatás – különösen, ha a népesedés rendszermérnöki megközelítésén alapul – adhat választ a kínai népesedéspolitika égető problémáira (Editorial Board, 1980, 2. o.).

Bármennyire ártalmatlannak, sőt haladónak mutatkozhatott is 1979-ben a természettudósok beleszólása a népesedésről folyó párbeszédbe, mindez forradalmi hatást gyakorolt a folyamatra. Rövid idő alatt újrafeltaláltak egy, a társadalomtudományokhoz tartozó marxista szakterületet: ezúttal tudományos – azaz kvantitatív – tudományként definiálva azt. A matematikai jellegű népesedéstudomány, amely később forradalmasítja a kínai népesedésről szóló gondolkodást és gyakorlatot, szokatlan keveréke volt a kibernetikának, a szabályozáselméletnek, a rendszermérnökségnek és a Római Klub „növekedés határai”-típusú gondolkodásának, amely az 1970-es évek első felében népszerű volt néhány nyugati akadémikus körében, illetve a nyugati közgondolkodás egy nem elhanyagolható részében (lásd különösen Meadows et al., 1974; Mesarovic–Pestel, 1974; mindennek populáris hatásairól Wilmoth–Ball, 1992). Song Jianban, a csoportvezetőben, e projekt ötlete akkor merült fel, amikor 1978-ban egy küldöttséggel Európában járt. Song beszámolója saját találkozásáról néhány Római Klub által inspirált anyaggal jól érzékelteti azt a lelkesedést, melyet felfedezése váltott ki benne. Az alábbi idézet segítségével visszatekinthetünk az 1970-es évek tágabb szellemi légkörére, amikor a népességgrobbanás gondolata általánosan elterjedt a világban, s a szabályozáselmélet

alkalmazása absztrakt túlnépesedő gazdaságokra mindennapos gyakorlat volt a populációökonómiában.⁸

„A külvilágtól való több mint tízéves elszigeteltség után – írja Song – egy 1978-as európai utazás alkalmával sikerült megismerkednem a rendszerelemzés elméletének nagy sikerű európai alkalmazásaival a népesedési problémák területén. Például »A terv a túlélésre« című 1972-ben közzétett anyagban brit tudósok azt állították, hogy Nagy-Britannia 56 milliós népessége messze meghaladja az ország ökoszisztémájának eltartóképességét. Amellett érveltek, hogy a brit népességet fokozatosan 30 millió főre, azaz közel 50%-kal kellene csökkenteni... E dokumentumok rendkívüli módon fellelkesítettek, s elhatároztam, hogy kipróbálom a demográfia módszerét.” (Song, 1986, 2–3. o.)

Noha a Római Klub munkájáról az 1970-es évek végéig nyugaton számos közgazdasági és szociológiai jellegű kritika jelent meg, a kritikákat nem vették át Kínában (a gazdaság terén lásd például Cole et al., 1973; Nordhaus, 1973; kitűnő áttekintés O’Neill, 2001; a szociológiában a rendszerelmélet kritikai értékelését lásd például Lilienfeld, 1975; Ludz, 1975). Song, beleszeretve a matematikába, nem vitte haza magával ezeket az inkább szociológiai és közgazdasági jellegű kritikákat Európából. Csak a válság-mentalitás és a felülről lefelé irányuló, mérnöki jellegű válságkezelő szabályozási megoldások találtak utat Kínába. Fontos volt ez a váltás, amelynek során a társadalomtudományok helyett a természettudomány vette át a főszerepet, mivel a matematikusok egyenletei az embereket a szabályozó központból manipulálható számokként kezelték. A matematikusok munkáiban a népességet olyan biológiai egységként konstruálták meg, amely a természethez tartozik (különösen lásd Song, 1999 /1980/). A társadalmi és a kulturális tényezőket szándékosan kizárták számításaikból.

A kutatói közösségben a népesedéskutatás tudományosítása erőteljes rivalizáláshoz és megosztottsághoz vezetett. A matematikai háttérrel rendelkező szakértők előtérbe kerültek, hallathatták hangjukat és befolyásosabbá váltak a népesedéspolitikai területén. Mindeközben, amint azt az 1980-as évek közepén készült interjúk is mutatják, a társadalomtudósok általában, a kvalitatív technikák hívei és a humanisztikus nézeteket vallók pedig konkrétan is olyan helyzetben találták magukat, amelyben egyre kisebb eséllyel küzdenek a közönség megszólításáért és a politikai befolyásért (például IF, 11/18/85, BJ; IF, 10/12/87, TY).

⁸ Köszönettel tartozom Geoffrey McNicollnak a témában folytatott, megvilágító erejű beszélgetésért.

Tudomány és nemzeti üdvözülés

Az 1970-es évek második felének Kínájának erős vonzódása a „tudomány” iránt azonnal érthetővé válik, ha megértjük a minden tudományos dolog iránti erőteljes sóvárgást, amely jellemző a modern kínai történelemre. Az egész huszadik században, különösen pedig az 1919. május 4-i mozgalom idején, a „tudomány”, vagy még pontosabban a szcientizmus – amely a tudományból totális szemléletmódot csinál, és a tudományt az igazság elsődleges forrásának, továbbá Kína összes problémája mindenható megoldásának tartja – kiemelt helyen szerepelt a modernitásról, gazdagságról és hatalomról szőtt kínai álmokban (Kwok, 1965; Hua, 1995). (Valójában a marxizmus-leninizmusban is a tudományosság volt az egyik vonzóerő, mivel az elmélet állítása szerint az emberi és a természeti világot egy átfogó gondolati keretbe foglalja /Miller, 1996, 5. o./.) A Mao utáni korszakban a modern tudományra és technológiára úgy tekintettek, mint a kulturális forradalom borzalmainak ellenszereire, mint progresszív erőkre, Kína valamennyi bajának gyógyírjaira (Hua, 1995; Miller, 1996). A csúcsvezetés aktívan támogatta a tudományimádatot – mert ez csakugyan imádat volt. A Teng-rezsim a tudományt és a technológiát a négy modernizációs cél közül az első helyre helyezte, mint a nemzeti jólét, hatalom és dicsőség elérésének kulcsát. A külvilág felé nyitás politikájában a hatalom felszólította a nemzetet, hogy szorgalmasan tanuljon a technológiailag fejlett Nyugattól. Kína a nyugati tudományra és technológiára támaszkodott, hogy elérje 2000. évre kitűzött becsvágyó nemzeti céljait, s hogy végső soron magához a Nyugathoz is felzárkózzék (Miller, 1996). Nemcsak a kínai vezetők és a városi elitek hittek a tudomány vallásában. A nagyközönség számára is gyors megoldással kecsegtetett a nyugati tudomány és technológia, ami Kínába hozza a prosperitást és a modernitást, s az országot a világ nemzetei között a régóta vágyott helyére teszi (lásd például Suttmeier, 1980, 1989; Simon–Goldman, 1989; Li–White, 1991).

Tekintve a tudomány e tágabb azonosítását a progresszióval, az igazsággal és a modernitással, érthetővé válik, hogy a népesedési szakértők és a politikai döntéshozók miért tettek magukévá egy rendkívül kvantitatív jellegű tudományos alapállást. Ezzel azonban kockázatot is vállaltak. A figyelmeztetések ellenére, melyek a nyugati tudomány és technológia átvételekor óvatosságra szólítottak föl, a külföldi technikákat már-már bálványként imádták, minden külföldi dolgot felsőbbrendűnek tartva minden kínai dologgal szemben (például IF, 12/2/85, SH). E fejlemény logikus következménynek bizonyult, amint azt hamarosan látni fogjuk.

Virtuális válság születik

A gyakran gyors népességnövekedés ellenére az ötvenes, hatvanas és hetvenes években hivatalosan nem volt népesedési válság Kínában. Majd csak 1978 közepén igazolja Hua Kuo-feng – a Mao után rövid ideig vezető pozícióba került politikus – az akkori drasztikus születéskorlátozási intézkedéseket azzal, hogy a tervezés szükséges egy szocialista társadalomban, és hogy mindez a nemzet fejlődését, s az anyák és a gyermekek egészségét szolgálja (Hua, 1985 /1978/). A kínai társadalomtudósok – összhangban a tervgazdasági nyelvezettel – olyan egyensúlytalansággként határozták meg a népesedési problémát, ami a gazdasági és a demográfiai fejlődés között áll fenn. 1979 közepére azonban, nagyjából akkortájt, amikor a természettudósok is bekapcsolódtak a vitába, Kína hirtelen egy virtuális népesedési válsággal találta szemben magát; olyan válsággal, amely lerombolja az ország esélyét arra, hogy a század végéig megvalósítsák a négy modernizációs célt. E válság csak virtuális lehetett, ugyanis a Bukarestben is nagy erővel képviselt hivatalos kínai álláspont szerint a népességrobbanás olyan malthusiánus koholmány, melyet a nagyhatalmak erőltetnek rá a harmadik világra (Huang, 1974). A marxista Kínában népesedési válság nem lehetséges. A népesedés veszélyeit hangsúlyozni próbáló kínai népesedési szakértőket így arra kényszerítették, hogy kerüljék a válságnyelvezetet, virtuális válságot teremtve ezzel – ez a gazdasági és az ökológiai pusztulás képe, ami összességében katasztrofális, épp csak kimondani nem lehet.⁹ Az általuk kreált virtuális válság igen csak hasonlít a Római Klub katasztrófa-forgatókönyveire, mind tartalmában, mind nyelvezetében. A kínai válságot számokból alkották, s ezek táblázatokba és grafikonokba rendezve voltak a legmeggyőzőbbek.¹⁰

A *tudományos inskripció* fogalmával – látványos kiemelés egy tudományos szövegben – a tudományszociológus Bruno Latour a

⁹ A kínai népesedéssel foglalkozó szakirodalom alapos áttanulmányozásából kiderül, hogy az egykepolitika kidolgozói kínai publikációikban egyszer sem használták a „népesedési válság” kifejezést az 1970-es évek közepe és az 1980-as évek közepe között, s a Római Klub jelentésére sem hivatkoztak. Songot és kollégáit viszont nyilvánvalóan befolyásolta ez a munka, hiszen nyugati nyelven írott munkáikban hivatkozzák, s kínai publikációikban is támaszkodnak rá. Az idézési politika és a nemzetközi átvételek bonyolult kérdését máshol elemezzük (Greenhalgh, megjelenés alatt).

¹⁰ A népesedés számainak többségét ekkoriban beágyazták a szövegekbe. A demográfiai kutatásra vonatkozó két évtizedes tilalom olyan helyzetet teremtett, hogy a népesedési szakértők által használt táblázatok és grafikonok újdonságnak számítottak az 1970-es évek végén.

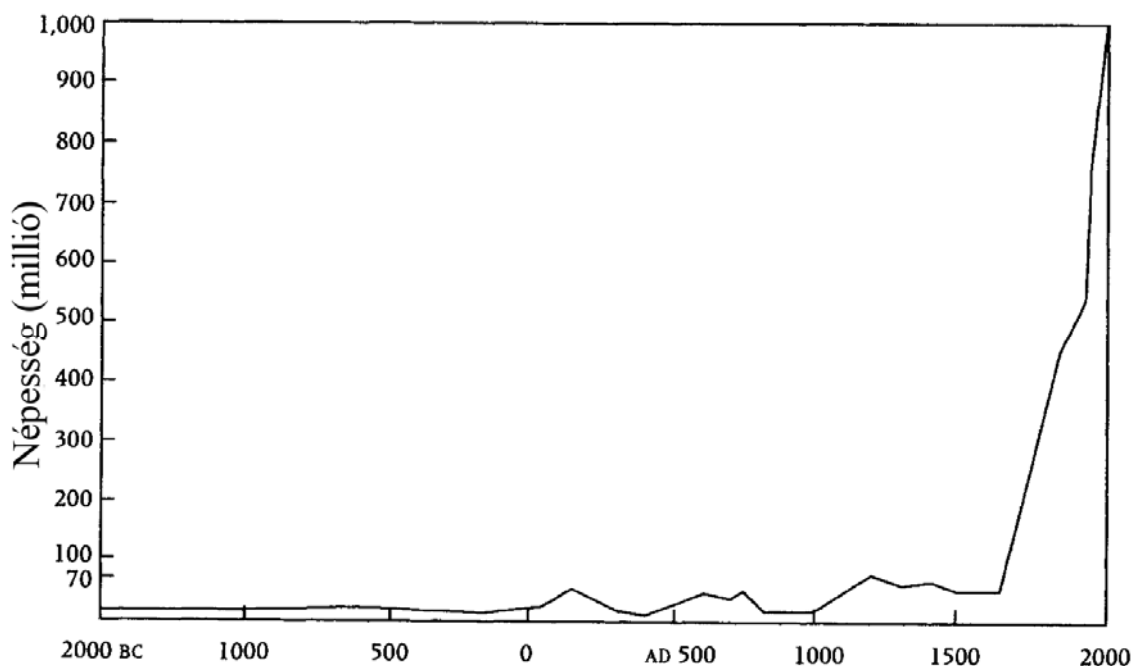
tudósok olyan hétköznapi eszközeire irányította a figyelmet, mint a táblázatok, ábrák és diagramok (Latour, 1987, 64–70. o.; lásd még Latour–Woolgar, 1979; Lynch–Woolgar, 1990). Ha észrevétlenül is, de az ilyen képi megjelenítések erőteljes szellemi és politikai hatást válthatnak ki. Az 1970-es évek végi Kínában a kínai népesedés és növekedés újfajta táblázatai és grafikonjai, valamint ezek gazdasági növekedésre gyakorolt hatásai megteremtették a virtuális népese-dési válság meggyőző narratíváját. Mindez létrehozta a népesedési probléma természetéről és sürgető voltáról szóló igazság egy újfajta rendszerét, s tudományos alapot teremtett a népességnövekedés erőteljes szabályozására. Más szóval, e tudományos ábrázolások nem pusztán a már létező valóságot festették le, hanem aktívan megteremtettek egy újfajta valóságot.

Az 1979 körül megjelenő szövegszerű és képi ábrázolások lát-szólag két dologra mutattak rá: a kínai népesség rendkívül gyorsan növekszik, valamint az emberek számának növekedése elszabotálja a gazdasági fejlődést, tönkreteszi a környezetet és megakadályozza Kínát abban, hogy elfoglalja az őt megillető helyet a világban.

*A népességnövekedés
a gazdaságot és a környezetet fenyegeti*

A gyors létszámnövekedés veszélyeit taglaló szerzők a jelenség történelemben példátlan mivoltát hangsúlyozták. Noha a számokat megkérdőjelezhetetlen tényekként tálalták, e tényeket valójában emberek gyártották az időhorizont megválasztásával (rövid vagy hosszú táv), valamint a népességnövekedés mérésének mikéntjével (aggregált számokkal mérünk, vagy, mondjuk, a természetes növekedési rátával). Az egyik látványos ábra a kínai népességet 3750 évig alacsonynak mutatja, ami a rákövetkező 200 évben aggasztóan növekszik, majd a 2000 előtti utolsó néhány évtizedben egészen egymilliárdra ugrik (1. ábra). A szerző által e trendekhez fűzött kommentár hangvétele tükrözi azt a riadalmat, amelyet az olvasónak éreznie kellene: „*Látva e gyors népességnövekedést, az országok mindenütt mély aggodalommal szemlélik a fejleményeket*” (Song, 1981, 25–26. o.). Ha a szerző ehelyett inkább az 1970-es évek népességnövekedési trendjeit ismertette volna, a vészcsengő tompábban szólt volna, sőt hangja érdektelenné vált volna. Az akkoriban elérhető szám adatok szerint a nyers születési ráta és a természetes növekedés üteme az 1971–79-es években erőteljes, 50%-os csökkenést mutatott (az előbbi ezer főre vetítve 30,7-ről 17,9-re; utóbbi ezer főre vetítve 23,4-ről 11,7-re csökkent – Tian, 1985 /1981/, 81. o.). Noha a grafikon jól érzékelteti a népesedés tehetetlenségi nyomtatékának a népességnövekedésre gyakorolt nagyobb, közeljő-

vöbéli hatásait, a tudósok által alkalmazott nagyon hosszú időtáv egy sokkal izgalmasabb történetet tárt az olvasók szeme elé a Kína előtt tornyosuló problémák sürgető mivoltáról. Azzal, hogy a tudósok úgy alakították a számaikat, hogy ezzel egy bizonyos történetet előadjanak, pusztán a bevett tudományos gyakorlatot követték. Ami azonban kívül esett ezen a bevett gyakorlaton, az az általuk elmesélt történet, amit a történet elhallgatott, s az a tekintélyelvű politikai szövegösszefüggés, amelybe mindezt belehelyezték.

1. ábra: Kína népességének alakulása
(i. e. 2000 – i. sz. 1980; becslés)
(Song–Tuan–Yu, 1985, 2. o.)

A népességnövekedéssel foglalkozó cikkek a számok olyan retorikájával éltek, amelyek a népesedés számainak nagyságát hangsúlyozták. Az egyik cikk ezt a címet viselte: „*Tévesen bíráltunk egy személyt; Tévedésből a népesség háromszázmillióval nőtt*” (idézi Tien, 1981, 688. o.).¹¹ A legfeljebb szakértői becslésnek tekinthető számokat két tizedesjegy pontossággal adták meg, e technikával ezek pontos, tudományos jellegét kívánták hangsúlyozni. Ezen előadásmód iróniája az volt, hogy amikor előrukkoltak velük, sem Kína újdonsült népesedés-szakértőinek, sem a vezetői-

¹¹ A bírált személy Ma Yinchu volt, a kiváló közgazdász, aki az 1950-es években a szigorú születésszabályozás mellett érvelt. Ezzel csak annyit ért el, hogy üldözni kezdték és elmozdították a Pekingi Egyetem rektori állásából. Ma-t 1979 közepén rehabilitálták, amikor a szigorú népességgkorlátozás a politika fő napi-rendi pontjává lett.

nek nem volt szilárd elképzelése arról, hogy mekkora a népesség, s hogy milyenek a belső jellemzői. A legutóbbi népszámlálás 1964-ben volt, eredményeit pedig titokban tartották.¹² Mégis, a pontosnak látszó számok elfödtek ezeket a problémákat, az adatokat objektívnak és precíznek lefestve. A számok előállításának folyamata – az adatok forrása, az adatok bármiféle módosítása és így tovább – homályban maradt.

Ez a népességnövekedés a gazdasági növekedésre gyakorolt végzetes hatás miatt aggasztotta a kínai népesség szakértőket. Az akkori vezető újságok és magazinok azt ecsetelték, hogy Kína gyors népességnövekedése miként súlyosbítja a foglalkoztatás, a felhalmozás, a megélhetés és az oktatás amúgy is jelentős problémáit, a távoli jövőbe tolva Kína modernizációját (lásd például Tian, 1985 /1979/; Liu, 1980; Liu–Wu–Lin, 1980). Az egyik szerző, miután érzékelte a munkatermelékenység utóbbi években történt hanyatlását, az 1970-es évek végi Kínát úgy jellemezte, mint ami nincs előrébb, mint a kétezer évvel korábbi Han dinasztia idején (Tian, 1985 /1979/, 13. o.). Noha a szerző a beruházásokkal kapcsolatos problémákra is utalt, a népességnövekedést a kínai gazdasági problémák „igen jelentős közvetlen okának” nevezve és kizárólag erre összpontosítva a népesedést tette a kínai szegénység fő okává. A népességnövekedést úgy állították be, mint univerzális gonosz-

¹² Mivel a népesség számai államtitkot képeztek, az 1960-as, 1970-es évek kínai népességét csak szórványos és részleges adatokból lehetett megbecsülni. Az 1975-ös, Kínára vonatkozó nyugati népességbecslések 825 milliótól 930 millióig terjedtek (Tien, 1980, 4. o.). Az 1970-es évek közepén-végén a kínai hivatalos források „800 milliós”, vagy akörüli népességre utaltak (Banister, 1987, 19. o.). 1979 júniusában, hosszas számínséget követően, az Állami Statisztikai Hivatal közzétette az 1978 végi hivatalos népességadatot: ez Tajvant is beleértve 975 millió volt. Noha fokozatosan több adat is napvilágot látott, az 1982-es népszámlálásig és az ezrelék pontosságú termékenységi felmérésig kevés volt a megbízható demográfiai adat, s még ezeket is ritkán osztották meg a kínai népesedési szakértőkkel. Ahhoz azonban nem férhet kétség, hogy a központi kormányzati hivatalokkal jó kapcsolatokat ápoló tudósok hozzáfértek az elérhető legjobb adatokhoz.

Érdekes módon a Római Klub jelentése is határozottan nagyvonalú a számszerű pontosságot illetően. Világmodelljükben az elemzők „minden kapcsolatot a lehető legpontosabban számszerűsítettek, globális adatokat használva, ha voltak ilyenek, s jellemző helyi adatokkal számolva, ha globális mérések nem álltak rendelkezésre” (Meadows et al., 1974, 90. o.). A szerzők szerint a számszerű pontosság viszonylag lényegtelen, „amikor az exponenciális növekedés kérlelhetetlen fejleményeit vizsgáljuk” (i. m., 51. o.). További kutatások kérdése, hogy a kínai tudósokra a nyugati elemzőknek a számokhoz való ilyen hozzáállása volt nagyobb hatással, vagy inkább a kezüket megkötő kínai statisztikai realitásnak volt nagyobb szerepe.

tevőt, amely szinte minden fejlődési problémának súlyosbítója – ha nem egyenesen az okozója. Az ötvenes, hatvanas és hetvenes évek hibás társadalom- és gazdaságpolitikai döntései azonban említésre sem kerültek.

De nemcsak a kínai gazdaságról, hanem az ország természeti környezetéről is azt állították, hogy az ország túlnépesedése miatt összeomlófélben van. Az ökológiai pusztítás forgatókönyveinek felvázolásával, melyek a Római Klub jelentését visszhangozták, Song Jian így figyelmeztetett: *„Amint nő a népesség, úgy vágják ki az erdőket. Világszerte a földfelszín nagyjából 30%-át borítják erdők, Kínában csak 12%-át... Hazánkban mindössze 1,5 mu (1000 m²) az egy főre jutó erdőterület nagysága... A csökkenő egy főre jutó erdőterület és szántó, a hiányok az élelmiszer- és a fehérjeellátásban, a növekvő szennyezés és természeti erőforrás-használat mind a népességnövekedés velejárója... Ám a természet stabilitását megőrző erőforrás-kitermelés mértéke behatárolt. Ahhoz, hogy biztosítsuk a jövő generációk megfelelő vagy jó életkörülményeit, nem léphetünk túl a természeti erőforrás-használat határain, nem használhatunk olyan eljárást, amellyel felborítjuk az ökológiai rendszer egyensúlyát vagy aláássuk stabilitását.”* (Song, 1999 /1980/, 552–553. o.)

A népességnövekedés visszaveti Kínát

Noha a Kína előtt tornyosuló gazdasági és környezeti nehézségek elég súlyosak voltak, a kínai népesedés-kommentátorok leginkább a kínai nemzet sorsa miatt aggódtak. Az 1970-es évek végén olyan nézetek láttak napvilágot, melyek szerint Kína gyors népességnövekedése az ország elmaradottságának magától értetődő bizonyítéka, s a fő oka annak, hogy Kína még mindig nem tudja elfoglalni a világban az őt megillető helyet. E nézetek diszkréten körbejártak egy ideig a demográfusok között. Azonban ezeket a nyilvános és politikai diskurzusokban felbukkanó elemeket a szöveg- és táblázat-összeállítás technikáival szándékosan állították elő.

1979 közepétől számos olyan összehasonlítás látott napvilágot, amelyek Kínát a főbb ipari nemzetekkel együtt állították rangsorba a fejlettség egy főre jutó mutatói alapján. Egy tipikus táblázat Kínát mutatta, amelynek egy főre jutó jövedelme csupán szerény mértékben növekedett 1950 és 1976 között; őt követte az Egyesült Államok és Japán, ahol ugyanebben az időszakban hatalmas jövedelemnövekedés következett be (1. táblázat). Az ilyen táblázatok, melyek mindenütt megjelentek a korai reformévekben, mellbevágóan új módon érzékeltették Kína elmaradottságát. Azzal, hogy a népességnövekedést tették meg az egyetlen tényezőnek, amely Kínát a nagy-

hatalmaktól elválasztja, a táblázatok és a kapcsolódó szövegek is Kína túlnépesedtségét láttatták az ország lemaradásának fő okaként, a kínai gazdasági problémák egyéb okait a látómezőn kívülre szorítva.

Mennyiség	Ország	1950	1955	1965	1970	1976
Étkezési gabona termés (catty*/fő)	Kína	479	599	536	589	614
	Egyesült Áll.	2001	1938	2166	2164	2750
	Franciaország	810	992	1292	1328	1262
Nemzeti jövedelem (dollár/fő)	Kína	28	49	78	95	139
	Egyesült Áll.	1746	2194	3245	4352	7028
	Japán	195	245	785	1630	4193

*1 catty = 604,8 gramm

1. táblázat: Az egy főre jutó gabonatermés és a nemzeti jövedelem; Kína összehasonlítása az Egyesült Államokkal, Franciaországgal és Japánnal (Chen, 1979, 2. o.)

Az összehasonlítási alapként szolgáló országok kiválasztása szintén alakította a kerettörténetet. Azáltal, hogy Kínát a fejlett országokkal vetették egybe, s nem a harmadik világ fejlődőivel, amelyek közé maga Kína is nyíltan és határozottan sorolta magát harminc éven át, a kínai szerzők különös erővel érzékeltették az ország problémáinak súlyosságát. A párt új, modernizációt sürgető céljára utalva ezek a nemzetközi összehasonlítások azt a nemzeti önazonosságot is erősítették, mely szerint Kína csak átmenetileg maradt le, s jogos helye a világ ipari hatalmai között van. A szemlélő számára először a világ vezető hatalmai között tanyázó Kína képét festik le, majd felhívják, gondolja meg, milyen drasztikus mértékben kell korlátozni a népességnövekedést annak érdekében, hogy az ország gyorsan megvalósíthassa ezt a célt.

Álláspontom itt nem az, hogy Kínában nem volt népesedési válság. Minden számítás szerint az 1970-es évek végi gyors kínai népességnövekedés lassította a gazdasági fejlődést és rombolta a környezetet. Ehelyett inkább az a véleményem, hogy ezeknek az összefüggéseknek virtuális válsággá kovácsolása sajátos nyugati szemléletmódot tükröz, és speciális megoldást igényelt. Az összekovácsolás mögötti választásokat és torzításokat elfödte a tényekre és a tudományosságra hivatkozó nyelvezet, s így lezárult a további vizsgálódás lehetősége.

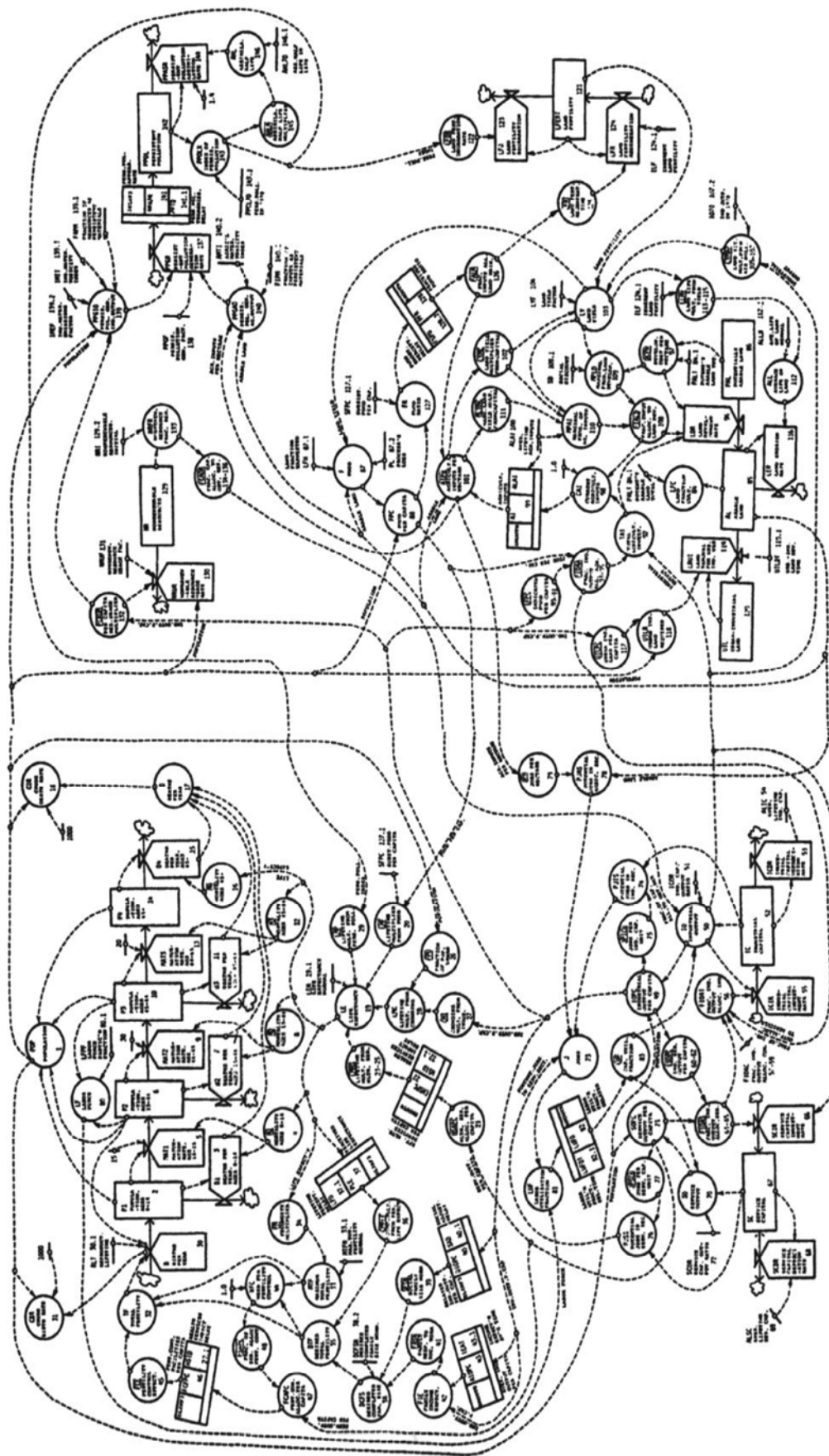
A tudományos megoldás: minden párnak egy gyermek

Miután a népesedést nemzeti válságként problematizálták, az erre adandó megoldás csakis drasztikus lehetett, hiszen ebben az esetben a kínaiak jólléte, valamint a kínai nemzet gazdasági és globális felemelkedése forgott kockán. Így történt, hogy az alkalmazott, sajátos problematizáció az új politika alkotóelemévé vált, és ennek nyomán egyfajta új politikai realitást hozott létre. A tudományos problémamegoldás összetevőinek a kibernetika, a szabályozáselmélet és a rendszermélnökség ugyanazon keverékből kellett származniuk, mint amelyek a probléma megalkotásához az alapanyagot szolgáltatották. *A növekedés határai* című könyv második kiadásában szereplő mérnöki modell (2. ábra) élénken érzékelteti azt a fajta gondolkodást, amely átkerült Kínába, s amelynek ideális gyakorlati megvalósítása az egykepolitika lett (Meadows et al., 1974, 102–103. o.). A népesedési folyamatok, s azok különféle okai és következményei az ábra bal felső részén található.¹³

Ennek a mérnöki jellegű válasznak a vonzereje nemcsak abban rejlett, hogy nyugati, tudományos és szemmel láthatóan haladó volt, hanem abban is, hogy szorosan illeszkedett ahhoz a saját, kínai megközelítéshez, amely szocialista tervezéssel akart társadalmat tervezni és meghatározni a politikát. A korai reform érában a döntéshozók kettős rendszert alakítottak ki, amelyben továbbra is a hagyományos tervezés koordinálta a gazdasági aktivitást, még ha a piac szerepe növekedett is (Naughton, 1995). Ily módon a nyugati tudomány módot kínált a kínai szocialista gyakorlat elősegítésére, lehetővé téve Teng „szocialista modernizációról” szőtt álmának megvalósítását.

A népesedéspolitika forrongása idején a Song-csoport, magához ragadván a kezdeményezést, 1978–79-ben szabályozáselméletet – amely lényegében a természeti dolgok, s nem a társadalom szabályozásának mérnöki megközelítése –, valamint az újonnan elérhető komputertechnikát alkalmazta két kulcsfontosságú számítássorozat elvégzésére. Az első számítássorozatban meghatározták a jövőbeli ideális vagy célnépességet, amelynek a népesedéspolitika végcélját kellett szolgáltatnia. A szabályozási vagy optimalizációs probléma

¹³ Tekintve, hogy a Római Klub jelentése politikai tabunak számított Kínában, talán sosem fogjuk megtudni, hogy ez a konkrét ábra befolyásolta-e a Song-csoport munkáját. Mindenesetre Song írásaiban hemzsegnek az olyan komplex, többszintű, többváltozós rendszerek, amelyek a mérnökök és tudósok által vezérelt, tökéletesen tervezett társadalom ugyanilyen technokrata vízióján alapultak.

2. ábra: Világmodell a népesedés, a tőke, az élelem, a kimerülő erőforrások és a szennyezés kölcsönhatásairól (Meadows et al., 1974, 102–103. o.)

pedig annak a legjobb termékenységi pályának a meghatározása volt, amelynek mentén ez a hosszú távú cél – bizonyos korlátozó feltételek mellett – elérhető. E munka részeként a kutatók a termékenységre vonatkozó különféle feltevések esetén modellezték a jövőbeli népességnövekedést, majd meghatározták az új reform éra kvantitatív népesedéspolitikai céljait. A számok és a tudományosan végrehajtott nemzeti progresszió retorikájába csomagolt, kvantitatív jellegű kutatásukkal kimutatták, hogy „*az egyetlen megoldás*” minden pár meggyőzése arról, hogy csak egy gyermeket vállaljon, tekintet nélkül arra, hogy mindez milyen hátrányokkal jár az egyének és a társadalom számára. Szedjük darabjaira e munka legfontosabb részeit, hogy lássuk a Song-csoport kutatásába ágyazott eljárásbeli és politikai jellegzetességeket! Tudományukat a „tudománysztori” kifejezéssel illetem, hogy rámutassak arra a tudományos mázra, melyet retorikai csomagolásként alkalmaztak munkájukban.

A természettudósok tudománysztorija

A természettudósok tudománysztorija szinte minden megjelenésekor egy eligazítással indult, melynek címzettje maga a tudomány volt – azaz a csoport által alkalmazott, szabályozáselméletből, kibernetikából és rendszermérnökségből álló, sajátos keverék. Ezt a fajta „természettudományt” úgy állították be, mint „pontos”, „számszerű” és „hatékony” megközelítést (Song et al., 1980, 35. o.), amely magától értetődően múlja felül az akkoriban uralkodó társadalomtudományi beállítottságú népesedéstudományt:

„Néhányan... egykor azt hitték, hogy a népesedés kizárólag a társadalomtudósok felségterülete – írja Song. E nézet mára gyökeresen megváltozott. A tudományos és a technikai fejlődés mára olyan hatékony elméleti módszereket és gyakorlati technikákat kínál, melyekkel a népességnövekedés bonyolult problémája számszerűen kezelhető. A szabályozáselmélet, a rendszermérnökség és a komputertechnika alkalmazásával meglehetősen pontossággal megoldhatók a számszerű népesedéselemzés, valamint a népesség-előrejelzés és -szabályozás problémái. Csak a társadalomtudományoknak a természettudományokkal és a technológiával való ötvözése révén tanulmányozható átfogóan a népesség kérdése, s csak így fogalmazhatunk meg helyes népesedési terveket, s hozzájuk illeszkedő politikákat.” (Song, 1981, 27. o.)

Azáltal, hogy a Song-csoport a szakpolitikai preferenciáit a tudományhoz kötötte, vitathatatlan legitimációt adott a tudománynak. Emellett az alkalmazott tudományos nyelvezet hozzákötötte munkájukat ahhoz az évszázados küzdelemhez is, amelyet Kína a hagyó-

mányok és a babonaság sötétségéből való kilábalásért folytatott, hogy az országban felragyogjon végre a tudomány, a technológia és a modernitás fénye.

A rádióban, s az egyéb – még népszerűbb – nyomtatott sajtóban nyilatkozó kommentátorok megismételték az üzenetet, még inkább kidolgozva a következtetések tudományos megalapozását. Egy 1980. február 13-i adás, amely nyilvánvalóan a Song-csoport eredményeinek első nyilvános bemutatása volt, a riporterek és mások azon áhítatát tükrözte, amit a népesedés új, matematikán alapuló tudománya, s ennek jövőbelátó képessége iránt tanúsítottak. A következő részlet arról a tekintélyről is tanúskodik, amely a kor politikai diskurzusában a tudományt és a számokat övezte:

„Több pekingi tudós nemrég először alkalmazta a modern kibernetikát számos előrejelzés és számítás elvégzésére... A matematikai képletek felállítása... s az igen pontos számításokkal előállított adatokon alapuló, rövid és hosszú távú előrejelzések... az állam számára értékes vonatkoztatási pontot jelentenek majd a népesedéspolitika és a gazdasági tervek kidolgozásakor... A tudósító számos, elektronikus komputerrel kinyomtatott számadatot látott – az első kellően részletes, megbízható adatokat és előrejelzéseket országunk népességnövekedéséről az elkövetkező száz évben. E káprázatos adatok világosan megmutatják, hogy a különféle tervek milyen eltérő népességnövekedéseket eredményeznek.” (Yu, 1980, L11. o.)

Az ilyen frázisok, mint „megbízható adatok”, „pontos számítások”, „részletes előrejelzések”, olyan benyomást keltettek a nyilvánosságban, hogy a tudomány adja meg a helyes választ a kínai népesedési dilemmára, s ez a válasz az egykepolitika. A korai reform éra Kínájára a tudománysztori rendkívüli vonzerőt gyakorolt. Ám a retorika mögött néhány vitatható eljárás állt.

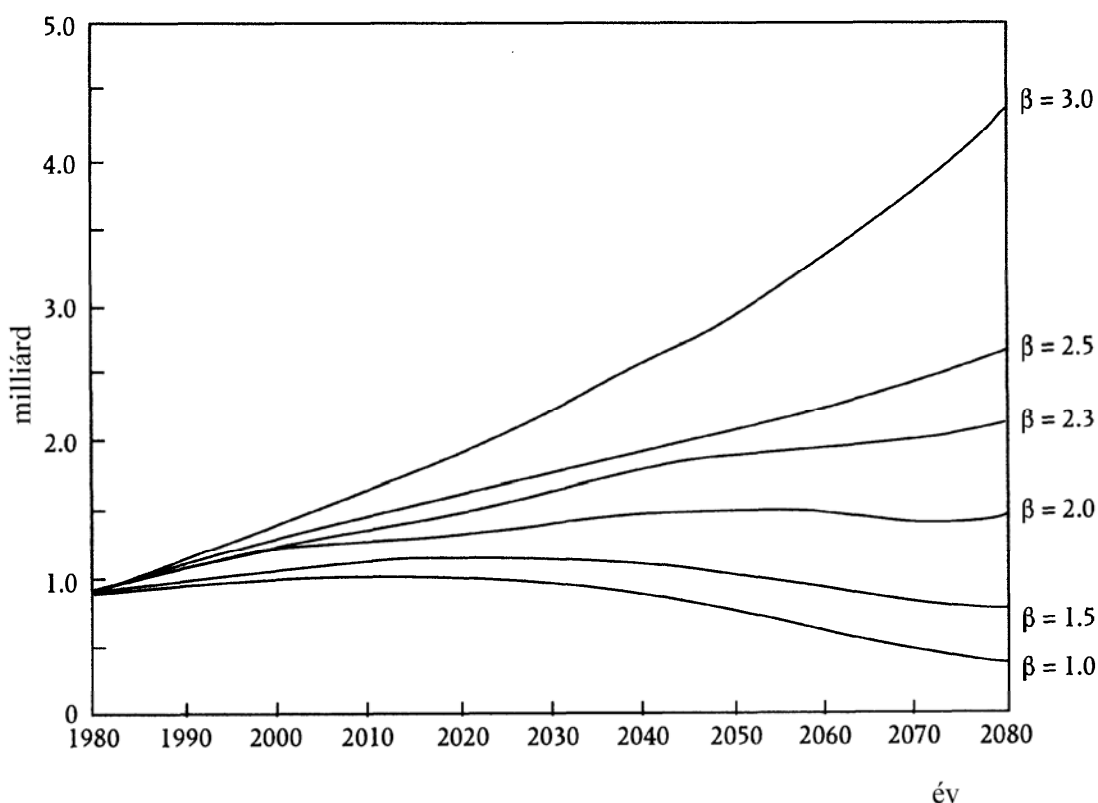
A Song-csoport a modern – azaz fejlett ipari – országok viszonyait célnak és vezérfonálnak tekintve, először meghatározta az „optimális”, stabil népesség nagyságát az elkövetkező száz évre. Tekintetbe vették a gazdasági fejlődés, az élelemtermelés, az étrend, az ökológiai egyensúly és az édesvízkészletek „ideális” szintjét, s ennek alapján 2080-ra a népesség legkívánatosabb nagyságát 650–700 millió főre hozták ki, ami durván az 1980-as népesség kétharmada (Song, 1981, 28–30. o.; Song–Yu, 1985; Song–Tuan–Yu, 1985, 213–285. o.). A természettudósok radikális javaslataikat brit és holland kutatásokból vett idézetekkel támasztották alá, amelyek e nemzetek aktuális népességének 50%-át tartották optimálisnak (Goldsmith et al., 1972; Kwakernaak, 1977). Arról azonban a kínai olvasók nem szerezhettek tudomást, hogy az európai kutatók

csupán heurisztikákat készítettek, amelyek mentén végiggondolhatták a politikai lehetőségeket. Ami Európában csak tudományos ujjgyakorlat volt, az a folyamat kínaiizálása során tényleges politikai javaslatná lett. Az összehasonlításul, illetve a vágyakozás tárgyául szolgáló országok kiválasztása megint csak befolyásolta a levont következtetéseket. Például a tudósok amellett érveltek, hogy a kínai éttrendben az állati eredetű fehérjebevitel nagyságát a jelenlegi nagyon alacsony szintről 70–80%-ra kell emelni, a francia és amerikai éttrendhez hasonlóan (Song, 1981, 29. o.). A kínai éttrend ilyen jelentős megváltoztatása a népesség lényeges zsugorítását követelte meg. A társadalomtudósok sokat vitatkoztak ezekről a számokról és az „eltartóképesség”, illetve az „optimális méretű népesség” fogalmairól, ám ez már egy másik történet (IF, 11/22/85, TJ; IF, 12/3/86, XA; IF, 10/12/87, TY).

A tudósok a következő lépésben különféle termékenységi feltételezések mentén egy sor jövőbeli forgatókönyvet vázoltak föl azon jelenlegi népesedési politika meghatározására, amely a jövőben ezt az optimális létszámot eredményezi. E munka eredményeit 1980. január végén a Világgazdasági Kutatás (*Shijie Jingji Diaoyan*) című folyóiratban, majd március elején a Párt hivatalos lapjában, a Zsen-min Zsipaoban* tették közzé (Song–Yu–Li, 1999 /1980/; Song et al., 1980). E cikkek a népességnövekedés öt vagy hat forgatókönyvét mutatták be az elkövetkező száz évre, amelyekben csak egyetlen változót, a teljes termékenységi mutatót változtatták (3. ábra). A legtöbb demográfus az efféle előrejelzéseket rendkívül problematikusnak tartja, különösen, ha a szerzők nem mutatják be a bizonytalansági tartományt, ugyanis a távoli jövőbe vetített népességnövekedést számos megjósolhatatlan tényező befolyásolja (Cohen, 1995, 109–110. o.; Bongaarts–Bulatao, 2000, 188–195. o.). A Song-csoport előrejelzése még a megszokottnál is problémásabbak voltak, mivel hiányoztak az egész ország népesedését megbízhatóan leíró adatok. A csoport egyik tagja az általam vele készített interjúban el is mondta, hogyan kezelték azt a helyzetet, hogy „nem álltak rendelkezésre [megfelelő] bemenő adatok” (*meiyou ziliao*): különféle helyi, városokról és falvakról készült tanulmányok adatait lapátolták össze, amelyekről úgy gondolták, hogy viszonylag jellemzőek és megbízhatóak, továbbá felhasználták az 1975. évi Rákos Megbetegedésekről Szóló Egészségügyi Felmérést és a Közbiztonsági Hivatal néhány 1978-as adatát, összevetve ezeket az 1964-es népszámlálás adataival. Az adatok „fáradságosak” (*kunnan*) voltak, de

* Az angol eredetiben *People's Daily* (Népi Napilap). (A ford.)

„használhatónak” (*kao de zhu*) tartották őket (IF, 11/16/99, BJ).¹⁴ A kínai tudósok egyszerűen csak azt tették, amit minden tudós, amikor adathiánnyal szembesül: improvizáltak, megpróbálták a rendelkezésre álló anyagból a lehető legtöbbet kihozni. Ám a kínai tudomány, különösen annak a Zsenmin Zsipaóban publikált válfaja, eltérő volt annyiban, hogy nem lehetett róla demokratikus vitát nyitni. Sőt, mivel a kutatás magát a politikai folyamatot is informálta és alakította, politikai célokat szolgált, s a módszertani problémákat egy gyors mozdulattal a szőnyeg alá söpörték. A megszokott kínai gyakorlatnak megfelelően a Zsenmin Zsipao-cikk szerzői nem intettek óvatosságra a tudományukat illetően. Nem tüntették föl adataik forrásait, sem azt, hogy végeztek-e – például az életkor alapján – kiigazítást az adatokon, s ha igen, hogyan. Ehelyett eredményeiket pontosnak, vitán felülállónak, továbbá – és ez a legfontosabb – a szakpolitikai döntések szilárd, tudományos alapjaként állították be.

3. ábra: A népeségszabályozás jövőbe vetített trendjei
(Song–Li, 1980, 63. o.)

¹⁴ Az 1975-ös kínai egészségügyi rákfelmérést azért készítették, hogy a korosztályonkénti halandóságról és halálokokról országos szintű adatokhoz jussanak. A felmérés nagyjából a lakosság 93%-át fedte le. A kutatásról bővebben lásd Banister (1987, 88–89. o.).

Az eredmények bemutatására alkalmazott retorika lépésről lépésre vezette el az olvasót az egyetlen ésszerű következtetéshez: minden olyan intézkedés, amely nem a gyermekvállalás minimalizálását tűzi ki célul, csak súlyosbítaná a népesedési válságot és késleltetné Kína modernizációjának beköszöntét. Az első forgatókönyv szerint az 1975-ös, kínai szintnek megfelelő, 3,0-as teljes termékenységi ráta (amelyre „átlagos születési rátaként” hivatkoztak), 2080-ra 4,26 milliárdos népességet eredményezne, *„majdnem akkorát, mint az egész világ népessége”* (Song et al., 1980, 36. o.). Ez volt az a következtetés, amely Song szerint *„sokkolta a tudományos közvéleményt és a politikusokat”* (Song, 1999 /1995/, 537. o.). A második és a harmadik becslés 2,3-as (az 1978-as szintnek megfelelő) és 2,0-es (addig még el nem ért) termékenységi rátákkal számolt; ezek száz év leforgása alatt 2,12, illetve 1,47 milliárd fős népességhez vezetnének. (E cikk nem vizsgálta a 2,5 gyerekről szóló lehetőséget. A 3,0; 2,3; 2,0 és a 1,5 teljes termékenységi mutatók sorok 1980-ban indulnak, az 1,0-es pedig 1985-ben.) Egy negyedik becslés 1,5-es termékenységi mutatót használt, s ez a népesség 777 millióra csökkenését eredményezte, ami közel állt a tudósok által ideálisnak gondolt 650–700 millió fős tartományhoz. Az ötödik forgatókönyv az 1985. évre a termékenység határozott, 1,0-re történő csökkenését kívánta meg. Ezt ezen a szinten tartva 2080-ig Kína 370 millióra tudná csökkenteni a népességét, az aktuális 1980-as (becsült) népességének pusztán kétötödére. Tekintve a népesedési probléma súlyosságát – érveltek a szerzők – az első három megoldás *„nyilvánvalóan nem alkalmazható”* (Song et al., 1980, 37. o.). A negyedik, családonként 1,5 gyermekkel számoló forgatókönyv *„kedvezőtlen lenne országunk négy modernizációs céljára... és az emberek életszínvonalának emelésére nézve”* (Song et al., 1980, 37. o.). Írták mindezt annak ellenére, hogy a másfél gyermekes szabály azt a népességet eredményezné 2080-ra, amit ideálisnak véltek. Mégis az ötödik forgatókönyvet találták olyannak, amely *„nagyjából kedvező lenne országunk problémáinak megoldására”*:

„Ha a következő húszegynéhány évben csakugyan meg tudjuk tenni azt a lépést, amelynek során a népesség természetes növekedési rátáját zéróra csökkentjük, akkor sikeresen magunkhoz ragadjuk a kezdeményezést a népességnövekedés szabályozása terén, s utána már viszonylag könnyű dolgunk lesz. A népességalkotási terv céljai ezután menetrend szerint elérhetők, a népességnövekedés szabályozásának stratégiai feladata pedig tökéletes győzelmet arathat.” (Song et al., 1980, 37–38. o.)

„[A]z egész probléma kulcsa – állapították meg befejezésül – az átlagos születési ráta 1-re csökkentése 1985-ig, azaz az »egy család – egy gyerek« gyakorlatának alkalmazása” (Song et al., 1980, 38. o.). Ebben az interpretációban az univerzális egyke-megoldás egy technikai jellegű ügy, amelyet meg is oldottak az objektív, törvényszerű, kvantitatív tudomány alkalmazásával. Ebben a sztoriban az egykepolitika új, országos normája a tudomány, s nem a politika termékeként tűnik föl, jóllehet a történetben igenis kulcsszerepet játszottak a kifejezetten politikai jellegű megfontolások – amint azt hamarosan látni fogjuk.

„Nincs más alternatíva”

A tudományos eredmények legelső közlései a mindenkire érvényes egykepolitikát egyszerűen úgy írták le, mint a „legideálisabb sémát”, vagy mint „a leghatékonyabb megoldást”. Ezt a „legjobb alternatíva” diskurzust azonban hamarosan „az egyetlen alternatíva” diskurzusává változtatták, ismét csak a tudomány címkéje alatt. Noha e szófordulat forrása kinyomozhatatlan (valójában több forrása is lehet), a Római Klub feltűnően hasonló kifejezéseket használt a válságban lévő világról szóló munkájában. A Római Klub első jelentése (*A növekedés határai*) szerint „nincs más mód a túlélésre” (Meadows et al., 1974, 196. o.). A Római Klub második jelentésének (*Fordulóponton az emberiség*) kilencedik fejezete „Az egyetlen lehetséges megoldás” címet viseli, s pontosan ugyanazzal a retorikával él, mint a Zsenmin Zsipao-cikk (Mesarovic–Pestel, 1974, 115. o.). De bármi is legyen a kifejezés forrása, használata gyorsan terjedt. Az 1980-as évek elején Song Jian újra meg újra használta az „egyetlen lehetőség”, a „nincs más út” vagy az „egyetlen eszköz” formulákat, amikor Kína jövőbeli lehetőségeit vázolta (például Song–Yu–Li, 1999 /1980/, 541. o.; Song, 1981, 31. o.; Song–Tuan–Yu, 1985, 268. o.). Hamarosan neves társadalomtudósok is átvették e nyelvezetet (Liu, 1980, 17. o.; 1981, 16. o.). Ez az „egyetlen lehetőség” nyelvezet hamarosan a csúcsvezetők fontos beszédeiben és a pártiratokban is felbukkant (például Zhao, 1985 /1981/; Central Committee and State Council, 1985 /1982/). 1981 végére, vagy már korábban, a szigorú egykepolitikát hivatalosan Kína egyetlen választási lehetőségeként foglalták törvénybe.

Jóllehet ez a „nincs más alternatíva” formula egyszerű volt, mégis erőteljes és alattomos hatásokat eredményezett. E hatásokat azáltal hozta létre, hogy csak két választási lehetőséget határozott meg: az egyiket tudományosnak és eredményesnek, a másikat tudománytalannak és hatástalannak címkézve, majd megállapítva, hogy az előbbi az egyetlen életképes megoldás. Más szóval e mód-

szer rákényszerített a két szélsőséges lehetőség közötti választásra és minden más megközelítést definíció szerint kizárt, végül pedig mindezt tudományos retorikával palástolta. Az „egyetlen alternatíva” formula rendkívül fontos szerepet töltött be, ugyanis miután egyszer gyökeret vert a népesedésről szóló uralkodó diskurzusban, a mindennapok részévé, bevett bölcsességgé vált. Tekintettel a kommunikációs eszközök állami monopóliumára, Kínában a hivatalos népesedési diskurzus volt az egyetlen létező diskurzus, az egyetlen lehetséges mód a nemzet népesedési problémáiról és annak megoldásairól való gondolkodásra. E megfogalmazás vég nélküli és átgondolatlan ismételtetése megakadályozta mind a hivatalos, mind az átlagemberek számára, hogy végiggondolják a népesedési probléma megoldásának más, kevésbé szélsőséges lehetőségeit.

Ennek az „egyetlen alternatíva”-beállításnak a további politikai hatása az volt, hogy elhallgattatta az egykepolitika társadalmi költségeiről szóló aggodalmakat. Számos társadalomtudós olyan makrotársadalmi következmények miatt aggódott, mint a gyors előregezés, az eltartottak egyre nagyobb aránya, valamint a munkaerőhiány, illetve a katonai szolgálatra alkalmas emberek létszámának elégtelensége. Mások még humanitáriusabb hangnemet ütöttek meg, így adván hangot nyugtalanságuknak a parasztság szorult helyzete miatt, akik számára a gyermekek – különösen a fiúk – döntő kulturális, társadalmi és gazdasági értékekkel bírtak; továbbá a nevezett tudósok aggódtak az egykepolitika vidéki kikényszerítéséhez szükséges erőszak miatt is (IF, 11/18/85, BJ; többek között lásd még Su–Kou, 1978; Liang, 1985 /1979/; Kang–Pang–Gu, 1981; Gui, 1983). E költségeket csökkentendő a társadalomtudósok más, kisebb megszorítással járó politikákat kívántak. A Liu-csoport fontolva haladó politikát szorgalmazott, amely fokozatosan emelte volna az elsőszülöttek arányát, s teljesen megakadályozta volna a harmadik gyermekek megszületését (Liu–Wu–Lin, 1980). Mások a „két gyermek plusz nagy korkülönbség” politika mellett álltak ki (Liang, 1985 /1979/). Ám az akkori válsághangulatban elutasították az alternatívákat, s a társadalmi és emberi következményeket másodlagosnak tekintették. Egy interjúban a Song-csoport társadalomtudósa így magyarázta az uralkodó felfogást: *„A népességnövekedés szabályozása volt az első számú (diyiwei) probléma. Ha nem tartottuk volna kézben a számszerű növekedést, semmi egyebet nem tehetünk volna. Minden más probléma másodlagos volt. A cél ezek lehetőség szerinti minimalizálása volt.”* (IF, 11/16/99, BJ) Tekintve a később tényleg felmerült társadalmi és emberi problémákat, a társadalmi aggályokat hangoztató tudósok elhallgattatása igen súlyos lépésnek bizonyult.

Népesedéspolitika: a tudománytól a szakpolitikáig

Eddig amellel érveltem, hogy az „egyetlen választási lehetőség” politikáját övező tudományos és modernizációs retorika elfödte azokat a problémás tudományos eljárásokat, amelyekkel a számokat előállították, elfojtva a kétkedést és kizárva más politikai lehetőségek megfontolását. Ám a tudomány és a modernitás nyelvezte homályba burkolta azt a politikát is, amelynek révén az egykepolitika a választott szakpolitikává lett. 1980 februárjában, röviddel azt követően, hogy a Song-csoport elkészítette előrejelzését, a csoport – kormányzati bennfentes mivoltát kihasználva – sikeresen eljuttatta nézeteit a felső vezetéshez. Song elküldte a *Világgazdasági Kutatásban* megjelent cikket az ország két vezető tudósának, egy társadalomtudósának és egy természettudósának. E tudósok az anyagokat jóváhagyólag továbbküldték Kína legfőbb szakpolitikai döntéshozóinak (erről bővebben lásd Greenhalgh, megjelenés alatt). A beszámoló szerint a csúcavezetőkre „rendkívüli benyomást gyakorolt a tudomány és a számszerűsítés” (IF, 1/22/99, NY), s a legkevésbé sem aggasztották őket olyan technikai részletkérdések, mint a bemenő adatok reprezentativitása és megfelelő kiigazítása, s az sem, hogy vajon az olyan alapfogalmak, mint az optimális népességszint vagy az eltartóképesség kellőképp megalapozottak-e. Az egyik bennfentes úgy fogalmazott, még a csúcvezetők is elképesztő áhítattal tekintettek a tudományra, s osztották azt a nézetet, miszerint az ország össze fog roppanni a népesség súlya alatt (IF, 1/22/99, NY). A vezetés, a minisztériumi hivatalnokok és egy maroknyi tudós belső vitáit követően, melyek számottevő része 1980 márciusa és májusa között egy stratégiai értekezletsorozat formájában zajlott le, a Song-csoport politikai nézeteit módosított formában elfogadták (a tudósok szerinti optimális 1,5-gyerek politikát egykepolitikára változtatták), majd úgy tálalták a nyilvánosságnak, hogy a kínai népesedési problémának ez az ideális és egyetlen tudományos megoldása. A közreműködők széles körét felölelő interjúimból világosan kiderül, hogy a gyerekszám 1,5-ről 1,0-ra csökkentésében politikai megfontolások játszottak szerepet; különösen az a félelem, hogy a parasztok, akiknek átlagosan 1,5 gyermeket engedélyeznek, majd nyomást fognak gyakorolni a döntéshozókra, hogy kettő vagy még több gyermeket vállalhassanak (például IF, 11/16/99, BJ; IF, 10/12/87, TY). Mivel 1980 tavaszán, e találkozókon valamennyi fontos döntést meghoztak, már csak egy kis lépés volt hátra, hogy mindez a központi politika részévé váljék.

1980 szeptemberének közepén az ötödik Nemzeti Népi Kongresszus harmadik ülése jóváhagyta azt az új politikát, amelynek

feladata, hogy – a mindenkire érvényes egykepolitika ösztönzésével – az évszázad végéig ne engedje 1,2 milliárd fölé nőni a népességet. A kongresszus által kiadott Kormányzati Munkajelentés volt az első általános felhívás az egygyermekes családok megvalósítására (Government Work Report, 1985 /1980/). E politikát azután széles körben népszerűsítették, mégpedig egy rendkívül szokatlan Nyílt Levél formájában, amelyet a Központi Bizottság szeptember 25-i dátummal minden párttagnak és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjainak címzett. A legkülönbélebb számokkal teleaggatott Nyílt Levél a népességről szóló új, számszerű politikai érvelés megtestesítője volt. A levél úgy fogalmazta meg a népesedési problémát, hogy a társadalomtudósok és a természettudósok megfogalmazásainak összekapcsolásával megrajzolta a népesedés-gazdaság-környezet súlyos válságának képét. A levél – félretéve az összes tudományos bizonytalanságot – komor színekkel ecsetelte Kína súlyos válságát: *„Tekintve a jelenlegi 2,2-es átlagos családonkénti gyermekszámot, a kínai népesség húsz éven belül eléri az 1,3 milliárdot, negyven év múlva pedig meg fogja haladni a 1,5 milliárdot... Ez súlyosbítani fogja a négy modernizációs cél elérése előtt álló nehézségeket, és olyan súlyos helyzetet fog eredményezni, amelyben aligha lesz emelhető az emberek életszínvonala... Mi több, a túl gyors népességnövekedés nemcsak az oktatásban és a foglalkoztatásban okoz nehézségeket, hanem túlterheli az energiaforrásokat, a vizeket, az erdőket és az egyéb természeti erőforrásokat, súlyosbítja a környezetszennyezést, továbbá egyértelműen rontja a termelési feltételeket és az életkörülményeket, amelyeken nagyon nehéz lesz javítani.”* (Central Committee, 1985 /1980/, 27. o.). Mégis, a politikai megoldás egyértelműen magán hordozta a kibernetikusok munkájának ujjenyomatát. A Levél az „egy pár – egy gyermek” politikát úgy mutatta be, mint amelyet fenn kell tartani a következő harminc-negyven esztendőben, de különösen a következő húsz-harminc év folyamán, mondván, a 2000. évre ily módon tartható a népesség a „leghatásosabban” 1,2 milliárd alatt, és ennek révén hárítható el a válság (i. m., 27. o.). A Levél megemlíti „néhány elvtárs” aggodalmát bizonyos, a végrehajtással esetleg együtt járó társadalmi problémákkal kapcsolatban, mint például a népesség előregedése, a szűkös munkaerő-kínálat vagy a nemek arányának felborulása. A Levél azonban leértékelte minden ilyen problémát, azt állítva, hogy ezek némelyike félreértésen alapul, mások leküzdhetők ideológiai buzdítással, míg a maradék kezelhető lesz majd akkor, amikor az adott problémák súlyossá válnak (i. m.).

A szabályozáselmélet képviselőinek szakpolitikai befolyása

A szabályozáselmélet Song Jian által vezetett képviselői nyilvánvalóan jelentősen befolyásolták a kínai népesedéspolitikát. De milyen természetű volt ez a hatás? Még konkrétabban, milyen mértékben érvényesült az ő befolyásuk a kínai politikai vezetők befolyásához képest? Számos bizonyíték arra utal, hogy 1978 közepe és 1979 közepe között a kínai legfelső vezetők és a népesedéspolitika döntéshozói az egygyermekes családokat szorgalmazó szakpolitika elfogadása felé mozdultak el. Az újonnan visszaállított Születés-szabályozás-irányító Csoport, amely az Állami Születésszabályozási Bizottság előfutára, 1978 júniusi első találkozásán azt javasolta, hogy *„a legjobb csak egy gyermeket engedélyezni, legfeljebb kettőt, és a harmadik megszületését szigorúan korlátozni kell”*. E javaslatot jóváhagyta a párt Központi Bizottsága és az Államtanács (Li, 1980, 5. o.). 1979 márciusában Teng Hsziao-ping, a legfelső vezető a hatalmas, többnyire falusi kínai népesség hátrányait hangsúlyozta, s utasítása szerint *„jelentősen növelnünk kell a [születés-] szabályozás terén tett erőfeszítéseinket”* (Teng, 1984, /1979/, 172. o.). 1979 késő tavaszán egy Chen Yun nevű vezető gazdaságpolitikus olyan törvény megalkotását javasolta, amely a párok gyermekvállalását egy gyermekre korlátozná, továbbá javasolta, hogy támogassák a csak egy gyermekkel rendelkező párokat (Chen Muhua, 1981). Az 1979 júniusában összehívott Nemzeti Népi Kongresszus második ülészaka nem tette ugyan magáévá Chen Yun javaslatait, mindazonáltal rendelkezett azon párok megjutalmazásáról, amelyeknek csak egy gyermekük van (Government Work Report, 1985 /1979/). Néhány kongresszusi küldött viszont nyíltan az egykepolitika elfogadására szólított föl (Xinhua, 1979). Az egygyermekes családok ügye tehát egyértelműen a közbeszéd tárgya volt, s egyre nagyobb politikai súlyra tett szert.

Mindazonáltal a szakpolitika országos rendeletbe vagy törvénybe foglalása helyett a kínai vezetők 1979 nyarán egy népesedési szakértőkből álló testület fölállítását engedélyezték, amelynek pontosan az lett a feladata, hogy segítsen a vezetőknek a népességnövekedést megfékező politika kidolgozásában és ideológiai legitimálásában.¹⁵ Kritikus kérdés, hogy vajon a vezetés már eleve elkötelezte-e magát az egykepolitika mellett, s csupán tudományos

¹⁵ A demográfia tudományának újjászervezése az 1970-es évek végének általános törekvésebe illeszkedett, amely azt célozta, hogy helyreállítsák azokat a társadalomtudományokat és egyéb tudományterületeket, amelyeket a maoizmus hosszú időszakában szétverték. Lásd például Lin (1981), Cheng–So (1983), Rossi (1985).

legitimációt keresett ehhez az alapvetően politikai döntéshez, vagy inkább ingadozott és belsőleg megosztott volt, s döntő módon a tudósok terelték őket ebbe az irányba. Kutatásaim nem találtak bizonyítékot a központi vezetés belső megosztottságára a népesedés kérdésében. Éppen ellenkezőleg, a feljegyzések szerint a csúcsvezetők egész sora állította, hogy a túlzott népességnövekedés súlyos probléma, amely „elmaradottságban” tartja Kínát, s hogy a kínai modernizációs program keretében határozottan foglalkozni kell vele (például Chen, 1981). A bizonyítékok inkább arra utalnak, hogy a vezetés valamifajta egykeprogram felé mozdult el, ám bizonytalan volt ennek politikai sebességét és általános érvényűségét illetően. Egyértelmű, hogy egy univerzális egykepolitika politikailag költséges lenne, heves ellenállást váltana ki a parasztság körében, s így politikai bizonytalanságot eredményezne Kína vidéki részein. Mi több, 1979 márciusában az ország vezető népesedésszakértőiből álló Liu-csoport, amelynek vezetője páratlan politikai tekintéllyel rendelkezett, a fontolva haladás politikáját szorgalmazta, amely csak fokozatosan kívánta előmozdítani az egygyermekes családok ügyét.

Azonban 1980 tavaszára a vezetés a városi és a falusi térségekben egyaránt az egygyermekes családok gyors elterjesztése mellett kötelezte el magát. Noha a politikai irányelvek kidolgozása interaktív folyamat volt, amelynek során a tudósok és politikusok kölcsönösen befolyásolták egymást, kétségtelenül általában a Song-csoportnak, konkrétan pedig a csoport előrejelzéseinek volt köszönhető, hogy a sürgősség érzete gyökeret vert a döntéshozatali folyamatban, s voltak, akik meggondolták magukat. A bizonyítékok arra utalnak, hogy a felfelé hajló görbéket ábrázoló grafikon mély aggodalommal töltötte el a megfigyelőt, miszerint a kínai népesség növekedése ellenőrizhetetlenné válik, felemésztí az összes gazdasági hasznot, elpusztítja a környezetet és meggátolja Kínát a szegénységéből és elmaradottságából való kitörésben. E kép, a modern tudományról szóló, lefegyverző csomagolásban, arról győzte meg a vezetést, hogy nincs más választásuk, mint az általános egygyermekes családpolitika szigorú és gyors bevezetése – mindazon hátrányok ellenére, amelyekkel ez egyértelműen járni fog.

A politikai kőbe vésett szakpolitika

A Nyílt Levél közreadásával az egykepolitika gyakorlatilag politikai kőbe vésetett. Noha magán a szakpolitikán lehetne még javítani, ám ha egyszer a – még mindig rendkívül tekintélyelvű – kínai politikai rendszerben már döntés született a „helyes” politikai irányvonalról és azt nyilvánosságra hozták, azt onnantól kezdve a nyílt színen

már nem lehet megkérdőjelezni. (A szakértők persze olyan zárt fórumokon, mint az akadémiai ülések rámutathattak a hivatalos politika problémáira, s javaslatokat tehettek a „tökéletesítésére”.) Számos társadalomtudós, miközben nyilvánosan támogatta a politikát, zárt körben hevesen ellenezte a válság szigorú egykepolitikával való megoldását, mégpedig az ezzel nyilvánvalóan együtt járó, rendkívül súlyos emberi áldozatok miatt, amelyek majd különösen vidéken jelentkeznek. 1985-ös interjúmban olyan kiemelkedő intézmények vezető tudósai, mint a Népi Egyetem, a Pekingi Egyetem vagy a Nankai Egyetem, irreálisnak, végrehajthatatlannak, sőt veszélyesnek neveztek ezt a politikát (IF, 11/13/85, BJ; IF, 11/18/85, BJ; 11/22/85, TJ). Liang Zhongtang, a Shanxi Tartományi Társadalomtudományi Akadémia tudósa nyíltan bírálta e politikát potenciális erőszakossága és a falusi realitásoktól való elrugaskodottsága miatt (Liang, 1985 /1979/; IF, 10/12/87, TY). Ám e hangokat, más hangokkal együtt, elnyomta a matematikusok által hadrendbe állított, kvantitatív tudomány meggyőző retorikája. E társadalomtudósok némelyike később beleszól majd a szakpolitika alakításába, amikor a kíméletlen egykepolitika általuk jelzett problémái valósággá lesznek. 1980-ban azonban a tudománysztori nyerte meg a csatát. Az „egy gyereket mindenkinek” politika által kínált, nyilvánvalóan könnyen érthető és meggyőző kvantitatív alapokon álló tudományos megoldás hatalmába kerítette a kínai felsővezetők gondolkodását.

Ezt követően sok éven át nyilvánosan nem kérdőjelezték meg e hivatalos válságnarratívát és az egykepolitikát. Noha idővel puhítottak a politikán és magasabb számszerű célt tűztek ki, továbbá a termékenység a reprodukciós szint alá csökkent, mind a mai napig éreztetik hatásukat ama nézetek, miszerint Kína súlyos problémával és potenciális népesedési válsággal áll szemben, s hogy erre az egykepolitika a legjobb válasz. E nézetek a Népesedésről és születésszabályozásról szóló 2001. évi törvénybe is bekerültek (különösen a 2. §-ba és a 18. §-ba; lásd „*People's Republic of China law...*”, 2002; elemzésért lásd Winckler, 2002). A szabályozáselmélet képviselőinek hatása óriási volt. Amint Joel Cohen matematikai demográfus rámutatott, a közvetlenül érintett emberi életek számában mérve könnyen meglehet, hogy Song Jian minden idők legnagyobb hatású matematikusa (Cohen, 1990, 494. o.).

Következtetések

Hogyan sikerült a saját útját járó, szabályozáselmélettel foglalkozó tudósok és mérnökök egy maroknyi csoportjának partvonalra szorítania a társadalomtudósokat, s arról meggyőzniük a kínai vezetőket, hogy az ő javaslatuk kínálja a kínai problémák szükségszerű megold-

dását? A válasz Kína jellegzetes történelmében, politikájában és kultúrájában rejlik. Először is a természettudósok ötleteiket egy tágabb tudománysztoriba csomagolták, ami elterelte a figyelmet a módszertani problémákról és a politika befolyásáról, miközben munkájukat egy olyan modern, progresszív, globális tudomány részeként láttatták, amely majd megoldja a világ problémáit. E tágabb sztori különös vonzerővel szolgált a kulturális forradalomból való ocsúdás idején, amikor a zűrzavar, az irracionális és a szubjektívitás – a tudomány tökéletes ellentétei – Kínát a szakadék szélére sodorták.

A természettudományos tudománysztori túlsúlya Mao Kínájának természettudomány- és társadalomtudomány-történetében is gyökeres. A természettudományok közül egyedül Song szakterületét, a stratégiai honvédelem tudományát oltalmazta és támogatta az állam. A többi társadalomtudományhoz hasonlóan a népesedéstudományt szó szerint eltörölték. Így a kínai társadalomtudósok, szemben a természettudósok és mérnökök által kínált, nyugatról átvett lenyűgöző módszerekkel és perspektívákkal, semmi mást nem tudtak felmutatni, mint alapstatisztikákat és elcsépett marxista elméleteket. A kibernetikusok rendkívüli presztízse és a politikai hatalomhoz való hozzáférésük kiemelkedő pozíciót biztosított számukra a népesedésstratégiáért vívott küzdelmekben.

Végül a természettudományos tudománysztori hatalmát és meggyőzőerejét egy tágabb, történelmileg kialakult kulturális közegből merítette, amelyben a tudományt egyfajta misztikus áhítat övezte. Ez a tudomány iránti kvázi-vallásos lelkület megfertőzte a vezetést, amelynek tagjai a népesedéstudomány képviselőinek számait szentírásnak tekintették. Az akkori Kínát tanulmányozó tudósok dokumentálták a kínai reform éra széleskörű kulturális és politikai fordulatát, ami a humanisztikus perspektívától való elfordulásban és a tudományos-technokrata megközelítések felé való odafordulásban nyilvánult meg (Suttmeier, 1989; Li-White, 1991; Hua, 1995). A népesedési problémára adott tudományos megoldás győzelmét a kínai modernitás kultúrájában bekövetkezett, eme nagyobb átalakulás részeként kell tekintenünk.

A nyugati népesedésszakértők számára Kína kijózanító esettanulmányként szolgál arra, hogy a drasztikus megoldásokat sürgető népesedési válságokról szóló, nyugati tudományos ideák miként emelhetők át egy harmadik világbeli kontextusba, miként formálható át egy tudományos javaslat konkrét politikává, s ez miként ültethető át a gyakorlatba egy falusi népességre vonatkozóan egy kései kommunista pártállam politikai akarata és kényszerítő ereje által emberi egészségben, emberi jóllétben, sőt, emberi életekben mérhető hatalmas költségek árán. A kínai eset még inkább elgondolkodtató, ha

ráébredünk, hogy e drasztikus megoldást a nemzet gazdagsága, a modernitás és a fejlett országok klubjába való felvétel érdekében alkalmazták. További vizsgálatra érdemes a tudomány mindebben betöltött komplex szerepe, annak terjedése és mutációi.

E cikkben a „válság és annak egyetlen megoldása” kettős pillérének ember által konstruált jellegét, s az ezeket megalapozó egyes természettudományos eljárások és politikai döntések problémás természetét hangsúlyoztam. Amennyiben a korai reform éra körülményei között e két pillért emberek konstruálták, akkor az emberek ezeket a mai teljesen eltérő politikai és demográfiai kontextusban le is bonthatják (dekonstruálhatják), és olyan más problémaértelmezésekkel és szakpolitikai elképzelésekkel helyettesíthetik őket, amelyek a társadalomtudományra támaszkodnak és ésszerű népességszabályozási célokat érnek el, miközben tiszteletben tartják az egyéni emberi jogokat és a társadalmi integritást. Ma számos kínai népesedésszakértő új irányokat keres, hogy túlléphessen az egykepolitikán. Jelen cikk újfajta kutatási közelítésmódja, amely lerombolja az egykepolitikát megalapozó válságképet és megfosztja misztériumától az azt megalapozó mögöttes tudományt, egyfajta lehetőséget kínál erre.

E cikk az Egyesült Államokban, s tágabban az egész Nyugaton élő Kína-képre is hatással van. Akár a „totalitárius Másikat”, akár a „fenyegető Másikat” látják is Kínában, az országot gyakran a kétpólusú, kelet-nyugat szemüvegén keresztül szemlélik, amely Kínát az Egyesült Államokhoz képest eltérőnek és alacsonyabb rendűnek mutatja. Noha a Mao utáni Kína számos élesen bírálható elemet megőrzött a kommunista diskurzusból és gyakorlatból – jó példa erre az egykepolitika demokratikus megvitatásának korlátozása, illetve a szakpolitikák kikényszerítésének itt nem tárgyalt eszközei (lásd a 7. lábjegyzetet) –, ez a kelet-nyugat szembeállítás elfed előlünk olyan elemeket, amelyek nem illenek bele ebbe a sablonba. Annak bemutatásával, hogy az egykepolitika – amit néhányan a „totalitárius Másik”-kép vitathatatlan bizonyítékaként említenek – részben a nyugati tudományra épült, megpróbáltam rámutatni, hogy a reform éra Kínája, a maga módján ugyan, de csatlakozik ahhoz a modern tudományos világhoz, amelyhez az amerikaiak és más nyugatiak tartoznak.

A Kína-kutatás azt is befolyásolja, miként tekintünk általában a népesedéstudományi munkára. A népességtudományi szakirodalom általában azt a realista álláspontot képviseli, mely szerint a népesedési problémák nem mások, mint tudományos fölfedezésre váró ter-

mészeti jelenségek.¹⁶ Jelen cikk egy olyan nézőpontot mutat be, amely a népességtanulmányok által előállított tudásra társadalmi konstrukcióként tekint.¹⁷ E nézőpont szerint a népesedési problémák és megoldásaik egyszerre valóságok és társadalmilag konstruáltak. A népesedéskutatás emberi és történelmi jellegének mélyére hatolva jobban megérthetjük, hogy a konkrét szakpolitikák miként tükrözik vissza a háttérükben meghúzódó kulturális és politikai viszonyokat, továbbá hogy a szakterület tudományos gyakorlata miként járulhat hozzá magának a demográfiai valóságnak a megalkotásához.

Köszönetnyilvánítás

E cikk nem jöhetett volna létre számos kínai népesedési szakértő segítségével nélkül, akik több éven át megosztották velem megfigyeléseiket és meglátásaikat. Hálás köszönettel tartozom nekik. Szintén döntő fontosságú volt a Nemzeti Tudományos Alap Tudományos és Technológiai Tanulmányi Programjának támogatása. Az e program által nyújtott anyagi támogatás (#0217508) segítette elő az e munkához szükséges dokumentumok kutatását. Néhány interjú lebonyolítása az Open Society Institute egyéni kutatói ösztöndíja segítségével vált lehetségessé. Szintén köszönöm Leo Orleans nagylelkűségét, mellyel megosztotta velem az 1950-es évektől az 1970-es évekig terjedő időszakot felölelő értékes anyagait a kínai népesedés tárgykörében, valamint köszönet jár Brian O’Neillnek, aki készséggel segített naprakésszé tennem tudásomat a Római Klub közgazdasági jellegű munkáinak státuszáról.

E cikk korábbi változatait előadtam a Population Association of America 2002-es éves ülésén, csakúgy mint a University of California (Berkeley) Antropológiai, illetve Demográfiai Tanszékei, az Australian National University Kínai Tanulmányok Központja és Demográfiai Tanszéke, a Brown University Antropológiai Tanszéke, valamint a Duke University-n működő Kínai Népesedési és Szocio-ökonómiai Tanulmányi Központ által támogatott megbeszéléseken. Köszönetet mondok a hallgatóság ama számos tagjának, akik megosztották velem a munkámra vonatkozó észrevételeiket. Végül köszönöm Leo Orleans hasznos megjegyzéseit, melyeket e tanulmány korábbi változatához fűzött.

¹⁶ Az utóbbi néhány évben néhány kolléga azzal a kérdéssel kezdett foglalkozni, hogy a társadalmi kölcsönhatások miként befolyásolják a demográfiai ismeretek keletkezését és terjedését (Carter, 2001; Watkins, 2000; Luke–Watkins, 2002). Kevesen jutottak ugyanakkor azon alapvetőbb kérdésig, hogy a népesedésről szóló ismeretek kognitív tartalma miként áll elő. Mi több, még e tanulmányok zöme is a népesedési téma köztudatbeli tartalmát elemzi; s a népesedésről szóló tudományos tudás megalkotásával alig foglalkozik.

¹⁷ A társadalmi konstrukciók szemlélet értő áttekintését lásd Hacking (1999).

HIVATKOZÁSOK

Aird, J. S. (1972): *Population policy and demographic prospects in the People's Republic of China*; in. *People's Republic of China: An Economic Assessment*; A Compendium of Papers Submitted to the Joint Economic Committee, Congress of the United States, Washington, DC, US Government Printing Office, 220–331.

Anagnost, A. (1995): *A surfeit of bodies: Population and the rationality of the state in post-Mao China*; in. Faye D. G. – Rayna R. (szerk.): *Conceiving the New World Order: The Global Politics of Reproduction*; University of California Press, Berkeley, 22–41.

Anagnost, A. (1997): *Children and national transcendence in China*; in Lieberthal, K. G. – Shuen-fu Lin – Young, E. P. (szerk.): *Constructing China: The Interaction of Culture and Economics*; Center for Chinese Studies, University of Michigan, Ann Arbor, 195–222.

Banister, J. (1987): *China's Changing Population*; Stanford University Press, Stanford

Bongaarts, J. – Bulatao, R. A. (szerk.) (2000): *Beyond Six Billion: Forecasting the World's Population*; National Academy Press, Washington, DC

Burchell, G. – Gordon, C. – Miller, P. (szerk.) (1991): *The Foucault Effect: Studies in Governmentality*; University of Chicago Press, Chicago

Carter, T. (2001): *Report on the Seminar on Social Interaction in the Production and Circulation of Knowledge*; Brown University, március 20–25.; IUSSP Committee on Anthropological Demography, www.iussp.org

Central Committee (1985/1980): *Zhonggong zhongyang, guanyu kongzhi woguo renkou zengzhang wenti, zhi quanti gongchandangyuan, gongqing tuanyaun de gongkaixin* (A Központi Bizottság Nyílt Levele a kínai népességnövekedés szabályozásáról minden párttaghoz és a Kommunista Ifjúsági Szövetség tagjaihoz); in. Population Yearbook of China Editorial Committee (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian*, 1985 (A kínai népesség évkönyve, 1985), Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 27–29.

Central Committee and State Council (1985/1982): *Zhonggong zhongyang, guowuyuan guanyu jinyibu zuohao jihua shengyu gongzuo de zhibiao* (A Központi Bizottság és az Államtanács, A születésszabályozás javításának tervszámái); in. Population Yearbook of China Editorial Committee (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian*,

1985 (A kínai népesség évkönyve, 1985), Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 45–48.

Chen M. (1979): *Shixian sige xiandaihua, bixu you jihua de kongzhi renkou zengzhang* (A négy modernizációs cél megvalósítása megköveteli a népességnövekedés tervszerű szabályozását); Zsenmin Zsipao, augusztus 11., 2.

Chen M. (1981): *Fazhan renkou kexue wei kongzhi renkou zengzhang mubiao fuwu* (A népességtudomány fejlesztése a népességnövekedés szabályozása érdekében); Renkou Yanjiu 3, 1–7.

Chen P. – Kols, A. (1982): *Population and birth planning in the People's Republic of China*; Population Reports (Series J, no. 25): J577–J618.

Chu J. (2001): *Prenatal sex determination and sex-selective abortion in rural central China*; Population and Development Review 27 (2), 259–282.

Cheng L. – A. So (1983): *The reestablishment of sociology in the PRC: Toward the sinification of Marxian sociology*; Annual Review of Sociology 9, 471–498.

Cohen, J. E. (1990): *Review, Population System Control by Song Jian and Yu Jingyuan*; SIAM Review 32 (3), 494–500.

Cohen, J. E. (1995): *How Many People Can the Earth Support?*; W. W. Norton, New York

Cole, H. S. D. – Freeman, C. – Jahoda, M. – Pavitt, K. L. R. (szerk.) (1973): *Models of Doom: A Critique of the Limits to Growth*; Universe, New York

Davis, D. S. – Sensenbrenner, J. S. (2000): *Commercializing childhood: Parental purchases for Shanghai's only child*; in: Davis, D. S. (szerk.): *The Consumer Revolution in Urban China*; University of California Press, Berkeley, 54–79.

Dean, M. (1999): *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*; Sage, London

Deng Xiaoping (1984/1979): *Uphold the four cardinal principles*; in: Selected Works of Deng Xiaoping (1975–1982); Foreign Languages Press, Peking, 166–191.

Editorial Board (Bianjibu) (1980): *Jiji kaizhan renkou xueke de yanjiu gongzuo jiasu peiyang renkouxue de zhuanmen rencai-Zuotanhui jiyao* (Energetikai jellegű kutatás a demográfia terén és a demográfiai szakemberképzés felgyorsítása – A workshop főbb pontjai); Renkou Yanjiu 2: 1–2, 8.

Feigenbaum, E. A. (2003): *China's Techno-Warriors: National Security and Strategic Competition from the Nuclear to the Information Age*; Stanford University Press, Stanford

Foucault, M. (1978): *History of Sexuality: An Introduction*; Vol. 1., Vintage, New York (magyarul: *A szexualitás története I: A tudás akarása*; 2. javított kiadás, Atlantisz, Budapest, 1999)

Foucault, M. (1991): *Governmentality*; in. Burchell – Gordon – Miller (szerk.) 87–104.

Goldman, M. (1981): *China's Intellectuals: Advise and Dissent*; Harvard University Press, Cambridge

Goldman, M. (1994): *Sowing the Seeds of Democracy in China: Political Reform in the Deng Xiaoping Era*; Harvard University Press, Cambridge

Goldsmith, E. – Allen, R. – Allaby, M. – Davoll, J. – Lawrence, S. (1972): *Blueprint for Survival*; Houghton Mifflin, Boston

Government Work Report (1985/1979): *Diwujie quanguo renmin daibiao dahui, di'erci huiyi zhengfu gongzuo baogao* (Kormányzati munkajelentés az Ötödik Nemzeti Népi Kongresszus második üléséről); in. Zhongguo S. – Kexueyuan R. – Yanjiu Z. (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian, 1985* (A kínai népesség évkönyve, 1985); Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 25.

Government Work Report (1985/1980): *Diwujie quanguo renmin daibiao dahui, disanci huiyi zhengfu gongzuo baogao* (Kormányzati munkajelentés az Ötödik Nemzeti Népi Kongresszus harmadik üléséről); in. Zhongguo S. – Kexueyuan R. – Yanjiu Z. (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian, 1985* (A kínai népesség évkönyve, 1985); Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 26.

Greenhalgh, S. (1986): *Shifts in China's population policy, 1984–86: Views from the central, provincial, and local levels*; *Population and Development Review* 12 (3), 491–515.

Greenhalgh, S. (1990): *Population studies in China: Privileged past, anxious future*; *The Australian Journal of Chinese Affairs* 24 (július), 357–384.

Greenhalgh, S. (2003): *Planned births, unplanned persons: 'Population' in the making of Chinese modernity*; *American Ethnologist* 30 (2), 1–20.

Greenhalgh, S. (megjelenés alatt): *Governing by Numbers: Population Science in the Making of Modern China*; University of California Press

Greenhalgh, S. and Winckler E. A. (2001): *Chinese State Birth Planning in the 1990s and Beyond*; Washington, DC, Resource Information Center, Immigration and Naturalization Service, US Department of Justice

Gui S. (1983): *Diqijiang: Weilai renkou ziran biandong yao youliyu shehui de fazhan* (Hetedik előadás: A népesség jövőbeli természetes növekedését a társadalmi fejlődés szolgálatába kell állítani), *Shehui* 4, 61–65.

Hacking, I. (1982): *Biopower and the avalanche of printed numbers*; *Humanities in Society* 5 (3–4), 279–295.

Hacking, I. (1986): *Making up people*; in: Heller, T. C. – Sosna, M. – Wellbery, D. E. (szerk.): *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought*; Stanford University Press, Stanford, 222–236.

Hacking, I. (1990): *The Taming of Chance*; Cambridge University Press, Cambridge

Hacking, I. (1991): *How should we do the history of statistics?*; in: Burchell – Gordon – Miller (szerk.), 181–197.

Hacking, I. (1999): *The Social Construction of What?*; Harvard University Press, Cambridge, MA

Horn, D. G. (1994): *Social Bodies: Science, Reproduction, and Italian Modernity*; Princeton University Press, Princeton

Hua Guofeng (1985/1978): *Shuji guashi, quandang dongshou, jinyibu gaohao jihua shengyu* (A párttitkársággal vállvetve minden párttagnak csatlakoznia kell a születésszabályozás javításáért tett erőfeszítésekhez); in: Zhongguo S. – Kexueyuan R. – Yanjiu Z. (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian, 1985* (A kínai népesség évkönyve, 1985); Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 20–22., eredeti megjelenés: Zsenmin Zsipao, 1978. július 8.

Hua S. (1995): *Scientism and Humanism: Two Cultures in Post-Mao China (1978–1989)*; State University of New York Press, Albany

Huang S. (1974): *China's views on major issues of world population*; *Peking Review* 35 (augusztus 30.), 5–9.

IF [interjú fájl], 11/13/85, BJ kínai népességszakértővel készített interjú, Peking

IF, 11/18/85, BJ kínai népességszakértővel készített interjú, Peking

IF, 11/22/85, TJ kínai népességszakértővel készített interjú, Tianjin

IF, 12/2/85, SH kínai népességszakértővel készített interjú, Sanghaj

IF, 12/3/85, SH kínai népességszakértővel készített interjú, Sanghaj

IF, 12/3/86, XA kínai népességszakértővel készített interjú, Xi'an

IF, 10/12/87, TY kínai népességszakértővel készített interjú, Taiyuan

IF, 1/22/99, NY kínai népességszakértővel készített interjú, New York

IF, 11 / 16/99, BJ kínai népességszakértővel készített interjú, Peking

IF, 11/23/99, BJ kínai népességszakértővel készített interjú, Peking

Johnson, K. – Huang B. – Wang L. (1998): *Infant abandonment and adoption in China*; Population and Development Review 24 (3), 469–510.

Kang M. – Pang S. – Gu Z. (1981): *Dui Xinjiang Shehezi Diqu dusheng zinu xingbie bili diaocha* (Az egyik nem arányainak áttekintése Xinjiang tartomány Shihezi kerületében); Renkou Yanjiu 4: 43–45.

Kwakernaak, H. (1977): *Application of control theory to population policy*; in: Balakrishnan, A. V. – Thoma, M. (szerk.): *Lecture Notes in Control and Information Sciences*; Springer-Verlag, Berlin, 359–378.

Kwok, D. W. Y. (1965): *Scientism in Chinese Thought, 1900–1950*; Yale University Press, New Haven

Latour, B. (1987): *Science in Action: How to Follow Scientists and Engineers Through Society*; Harvard University Press, Cambridge, MA

Latour, B. – Woolgar, S. (1979): *Laboratory Life: The Social Construction of Scientific Facts*; Sage, Beverly Hills

Lavelly, W. (1997): *Unintended consequences of China's birth planning policy*; paper presented at Conference on Unintended Social Consequences of Chinese Economic Reform, Harvard University, május 24.

Lavelly, W. (2001): *First impressions from the 2000 census of China*; Population and Development Review 27 (4), 755–769.

Lee, J. Z. – Wang F. (1999): *One Quarter of Humanity: Malthusian Mythology and Chinese Realities*; Harvard University Press, Cambridge, MA

Li C. – Lynn T. White, III. (1991): *China's technocratic movement and the world economic herald*; Modern China 17 (3), 342–388.

- Li Xiaorong (1996): *License to coerce: Violence against women, state responsibility, and legal failures in China's family planning program*; Yale Journal of Law and Feminism 8, 145–191.
- Li Xiuzhen (1980): *Dangqian jihua shenggyu gongzuo de xingshi he renwu* (A születésszabályozás helyzete és kötelezettsége ma); Renkou Yanjiu 1, 3–5, 47.
- Liang Z. (1985/1979): *Dui woguo jinhou ji shi nian renkou fazhan zhanlue de jidian yijian* (Különbéle nézetek a kínai népesség elkövetkező néhány évtizedbeli alakítását célzó stratégiákról); in. Liang Z.: *Lun woguo renkou fazhan zhanlue* (A kínai népességfejlődés stratégiáiról); Shanxi People's Press, Taiyuan, 1–16.
- Lilienfeld, R. (1975): *Systems theory as an ideology*; Social Research 42 (4), 637–660.
- Lin, Cyril Chihren (1981): *The reinstatement of economics in China today*; China Quarterly 85 (március), 1–48.
- Liu Zheng (1980): *Laogu shuli you jihua kongzhi renkou zengzhang de zhanlue sixiang* (A népességnövekedés tervezett szabályozására vonatkozó stratégiai koncepció szilárd megalapozása); Zsenmin Zsipao, február 25., 5.
- Liu Zheng (1981): *Population planning and demographic theory*; in. Liu Zheng – Song Jian et al. (szerk.): *China's Population: Problems and Prospects*; New World Press, Peking, 1–24.
- Liu Zheng et al. (1977): *Renkou Lilun* (Népesedéelmélet); Shangwu Yinshu Guan, Peking
- Liu Zheng – Wu C. – Lin F. (1980): *Dui kongzhi woguo renkou zengzhang de wudian jianyi* (Öt javaslat a kínai népességnövekedés szabályozására); Renkou Yanjiu 3, 1–5.
- Ludz, P. C. (1975): *Marxism and systems theory in a bureaucratic society*; Social Research 42 (4), 661–674.
- Luke, N. – Watkins, S. C. (2002): *Reactions of developing-country elites to international population policy*; Population and Development Review 28 (4), 707–733.
- Lynch, M. – Woolgar, S. (szerk.) (1990): *Representation in Scientific Practice*; MIT Press, Cambridge, MA
- Meadows, D. H. – Meadows, D. L. – Randers, J. – Behrens, W. W. III. (1974): *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*; második kiadás, Universe, New York

- Mesarovic, M. – Pestel, E. (1974): *Mankind at the Turning Point: The Second Report to the Club of Rome*; E. P. Dutton & Co., New York
- Miller, H. L. (1996): *Science and Dissent in Post-Mao China: The Politics of Knowledge*; University of Washington Press, Seattle
- Naughton, B. (1995): *Growing Out of the Plan: Chinese Economic Reform, 1978–1993*; Cambridge University Press, Cambridge
- Nordhaus, W. D. (1973): *World dynamics: Measurement without data*; The Economic Journal 83 (332), 1156–1183.
- O'Neill, B. (2001): *Cassandra/cornucopian debate*; in. Smelser, N. J. – Baltes, P. B. (szerk.): *International Encyclopedia of the Social and Behavioral Sciences*; Elsevier, Oxford
- Peng X. – Guo Z. (szerk.) (2000): *The Changing Population of China*; Blackwell, Oxford
- People's Republic of China law on population and birth planning* (2002); *Population and Development Review* 28 (3): 579–585.
- Pickering, A. (szerk.) (1992): *Science as Practice and Culture*; University of Chicago Press, Chicago
- Pickering, A. (1995): *The Mangle of Practice: Time, Agency, and Science*; University of Chicago Press, Chicago
- Rabinow, P. (1989): *French Modern: Norms and Forms of the Social Environment*; University of Chicago Press, Chicago
- Rabinow, P. (2002): *Midst anthropology's problems*; *Cultural Anthropology* 17 (2), 135–149.
- Rose, N. (1999): *Powers of Freedom: Reframing Political Thought*; Cambridge University Press, Cambridge
- Rossi, A. S. (szerk.) (1985): *Sociology and Anthropology in the People's Republic of China: Report of a Delegation Visit*; 1984. február–március, National Academy Press, Washington, DC
- Simon, D. F. – Goldman, M. (szerk.) (1989): *Science and Technology in Post-Mao China*; Harvard University Press, Cambridge, MA
- Song Jian (1999/1980): *Cong xiandai kexue kan renkou wenti* (Népesedési problémák a modern tudomány távlatából); in. Song Jian: *Song Jian kexue lunwen xuanji* (Song Jian válogatott tudományos írásai); Kexue Chuban She, Peking, 549–554., eredetileg: Guangming Ribao, 1980. október 3.

Song Jian (1981): *Population development-Goals and plans*; in. Liu Zheng – Song Jian et al. (szerk.): *China's Population: Problems and Prospects*; New World Press, Peking, 25–31.

Song Jian (1986): *Systems science and China's economic reforms*; in. Yang Jiachi (szerk.): *Control Science and Technology for Development (CSTD'85)*; Pergamon, Oxford, 1–8.

Song Jian (1999/1995): *System science and policy-making*; in. Song Jian: *Song Jian kexue lunwen xuanji* (Song Jian válogatott tudományos írásai); Kexue Chuban She, Peking, 534–538. eredetileg: International Conference on Control and Information, 1995

Song Jian – Li G. (1980): *Renkou fazhan wenti de dingliang yanjiu* (A népességalakulás problémájának kvantitatív kutatása); *Jingji Yanjiu* 2, 60–67.

Song Jian – Tian X. – Li G. – Yu J. (1980) *Concerning the issue of our country's objective in population development*; *Zsenmin Zsipao* (People's Daily), március 7., 5. In Joint Publications Research Service 75524, 1980. április 18., 35–38.

Song Jian – Chi-Hsien T. – Jing-Yuan Yu (1985): *Population Control in China: Theory and Applications*; Praeger, New York

Song Jian – Yu J. (1985): *Renkou Kongzhilun* (A népességszabályozás elmélete); Kexue Chuban She, Peking

Song Jian – Yu J. – Li G. (1999/1980): *Guanyu woguo renkou fazhan de dingliang yanjiu baogao* (Jelentés a kínai népesség alakulását vizsgáló kvantitatív kutatásról); in. Song Jian: *Song Jian kexue lunwen xuanji* (Song Jian válogatott tudományos írásai); Kexue Chuban She, Peking, 540–545., eredetileg: *Shijie Jingji Diaoyan*, no. 5, 1980. január 31.

Su R. – Yinghang K. (1978): *Control of population growth and the acceleration of agricultural development: Village population survey, Wuwei County, Gansu Province*; (kínaiul), in Papers of the First National Annual Conference on the Science of Population Theory, Institute of Population Research, People's University of China, People's University of China, Peking, 190–196.

Suttmeier, R. P. (1980): *Science, Technology and China's Drive for Modernization*; Hoover Institution Press, Stanford

Suttmeier, R. P. (1989): *Science, technology, and China's political future – A framework for analysis*; in. Simon – Goldman (szerk.), 375–396.

Tian X. (1985/1979): *Kongzhi renkou cujin sihua* (Népességszabályozás a négy modernizációs cél előmozdítása érdekében); in. Tian X.: *Tian Xueyuan Wenji* (Tian Xueyuan válogatott írásai); Zhongguo Jingji Chubanshe, Peking, 10–16., eredetileg: Tianjin Ribao, 1979. szeptember 11.

Tian X. (1985/1981): *Sanshi nian lai Zhongguo renkou de fazhan* (A kínai népesség alakulásának utóbbi harminc éve); in. Tian X.: *Tian Xueyuan Wenji* (Tian Xueyuan válogatott írásai); Zhongguo Jingji Chubanshe, Peking, 75–89., eredetileg: Zhongguo Keji Shi Liao, 1981. szeptember

Tien, H. Y. (1973): *China's Population Struggle: Demographic Decisions of the People's Republic, 1949–1969*; Ohio State University Press, Columbus

Tien, H. Y. (szerk.) (1980): *Population Theory in China*; M. E. Sharpe, White Plains

Tien, H. Y. (1981): *Demography in China: From zero to now*; Population Index 47 (4), 683–710.

Tien, H. Y. (1991): *China's Strategic Demographic Initiative*; Praeger, New York

Xinhua (1979): *NPC deputies discuss population growth control*; a január 29-i adás, in. *FBIS, China: Political, Sociological, and Military* 73,903 (július 25.): 132–134.

Wang N. – Yang K. (1980): *Renzhen yanjiu woguo sige xiandaihua suo mianlin de renkou lilun he shiji wenti* (Komoly tanulmány a népesedés elméletének és valóságának problémáiról Kína négy modernizációs célja szempontjából); Renkou Yanjiu 1, 48–53.

Watkins, S. C. (2000): *Local and foreign models of reproduction in Nyanza Province, Kenya, 1930–1998*; Population and Development Review 26 (4), 725–759.

Wilmoth, J. R. – Ball, P. (1992): *The population debate in American popular magazines*; Population and Development Review 18 (4), 631–668.

Winckler, E. A. (2002): *Chinese reproductive policy at the turn of the millennium: Dynamic stability*; Population and Development Review 28 (3), 379–418.

Yu Zhenping (1980): *Scientists predict various rates of future population growth*; Xinhua Domestic Service in Chinese, február 13., in. *FBIS, PRC National Affairs*, L11–L13.

Zeng Yi et al. (1993): *Causes and implications of the recent increase in the reported sex ratio at birth in China*; Population and Development Review 19 (2), 283–302.

Zha R. (1980): *Renkou lilun yanjiu jinyibu kaizhan* (Továbbfejlesztés a népesedéstudomány kutatása); Renkou Yanjiu 1, 45–47.

Zhang Longxi (1998): *Mighty Opposites: From Dichotomies to Differences in the Comparative Study of China*; Stanford University Press, Stanford

Zhang Xuexin (1984): *Gaodeng xuexiao renkouxue de xiankuang he chushi* (A demográfia jelenlegi helyzete és trendje a felsőoktatás intézményeiben); Renkou Yanjiu 5, 22–24, 17.

Zhao Z. (1985/1981): *Dangqian de jingji xingshi he jinhou jingji jianshe de fangzhen* (A jelenlegi gazdasági helyzet és a jövőbeli gazdasági szerkezet alapelvei); in. Population Yearbook of China Editorial Committee (szerk.): *Zhongguo Renkou Nianjian*, 1985 (A kínai népesség évkönyve, 1985), Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe, Peking, 33.

Zhu C. et al. (1997): *The Dual Effects of the Family Planning Program on Chinese Women*; Xi'an Jiaotong University Press, Xi'an